

BANDYMAS FORMUOTI ALTERNATYVĄ: LIETUVIŠKOJO DIDŽIOJO ISTORINIO PASAKOJIMO AKTUALIZAVIMAS PRŪSIJOS LIETUVOJE XIX–XX AMŽIŲ SANDŪROJE

Vasilijus Safronovas

ABSTRACT

The paper analyses particular meanings which integrated the Germans and Lithuanians living in Prussian Lithuania, defined their regional patriotism, and constituted the fundamentals of the regional culture of remembrance in the 19th and the early 20th c. It also examines the circumstances which, at the turn of the 20th c., gave an opportunity for part of Prussian Lithuanians to create alternative meanings, based on the Lithuanian historical master narrative, and encouraged Prussian Lithuanians to maintain their ethnic peculiarity and to support their distinction from Germans. Since Lithuanian historical narrative, created in Prussian Lithuania, became a source of alternative meanings, its structure, as well as the sources of its formation, is exhaustively analysed in the article. The author tries to resolve the issue whether the alternative culture of remembrance, based on the structure of meanings which were consolidated in the Lithuanian historical narrative and characterized by its own ceremonies, rituals, and monument erection practices, had formed in Prussia Lithuania.

KEY WORDS: historical master narrative, historical plot, culture of remembrance, Lithuanian nationalism, Prussian Lithuania.

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojamos vokiečius ir lietuvius integravusios reikšmės, apibrėžusios regioninį Prūsijos Lietuvos patriotizmą ir sudariusios šio regiono atminimo kultūros pagrindą XIX a. – XX a. pr. Aiškina masi, kokių pagrindų XIX ir XX a. sandūroje dalis Prūsijos lietuvių ėmė formuoti alternatyvias reikšmes, pagrįstas lietuvišku didžiuoju istoriniu pasakojimu ir orientuotas į visų Prūsijos lietuvių etninio savitumo palaikymą ir jų atskyrimą nuo vokiečių. Kadangi pagrindiniu alternatyvių reikšmių šaltiniu tapo Prūsijos Lietuvoje kurtas lietuviškasis istorinis pasakojimas, straipsnyje išsamiai nagrinėjama pastarojo struktūra ir jos formavimosi įtakos. Autorius sprendžia klausimą, ar Prūsijos Lietuvoje susidarė alternatyvi atminimo kultūra, besiremianti lietuviškajame istoriniame pasakojime įtvirtinta reikšmių sistema ir pasižyminti savomis ceremonijų, ritualų ir paminklų statybos praktikomis.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: didysis istorinis pasakojimas, istorinis siužetas, atminimo kultūra, lietuvių nacionalizmas, Prūsijos Lietuva.

*Dr. Vasilijus Safronovas, Klaipėdos universiteto
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto mokslo darbuotojas,
Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotojas
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
El. paštas: safronovas@gmail.com*

„Lietuvių skaičius yra toks menkas [...], kad jie niekuomet negalės kelti grėsmės Prūsijai“, – buvo rašoma 1914 m. pavasarį lietuvių kultūrinį judėjimą Rytų Prūsijoje nagrinėjusioje pažymoje, skirtoje Prūsijos vidaus reikalų ministrui¹. Slaptojo patarėjo pažymos fragmentas charakteringai atskleidžia, koks vaidmuo problemų su visais kitais nevokiečiais skalėje buvo skiriamas Prūsijos lietuviams kaip nevyraujančios tautos atstovams Vokietijoje. Integruotumo požiūriu didžiausia

¹ Schreiben des wirklichen geheimen Rats [Unterschrift unleserlich] an der Minister des Inneren über die nationale Haltung der litauisch sprechenden Bevölkerung in Ostpreußen, 1914 05 09. In *Selbstbewusstsein und Modernisierung. Soziokultureller Wandel in Preußisch-Litauen vor und nach dem Ersten Weltkrieg*. Hrsg. von R. TRABA. Osnabrück, 2000, S. 36.

problema tiek Vokietijos imperijoje apskritai, tiek ir regioniniu mastu buvo laikomi lenkakalbiai katalikai, kurių nacionalinis judėjimas jungtinėje Rytų ir Vakarų Prūsijos provincijoje prasidėjo dar XIX a. pirmojoje pusėje. Bet Prūsijos lietuviai, nepaisant to, kad 1914 m. jau buvo praėję daugiau kaip 40 metų nuo to laiko, kai jie ėmė organizuotis kaip lietuviai, integruotumo ir lojalumo požiūriu, vis dar nebuvo laikomi problema. Šio reiškinio priežastys yra kompleksinės, ir istoriografijoje į jas jau ne sykį buvo gilinamasi. Joachim Tauberis dar 1998 m. šiuo klausimu pareiškė: „peršasi išvada, kad lietuvininkai jau buvo pasiekę etninės mažumos moderniąją prasmę slenkstį“, tačiau „stiprus tradicinės visuomenės pastovumas ir menkas regioninės modernizacijos poveikis vedė prie etninės grupės uždarymo savo kiaute“², ir prie to maža ką pridursi. Visgi šiame kontekste stebina viena įdomi aplinkybė – XIX ir XX a. sandūroje dalis Prūsijos lietuvių bandė atsiriboti nuo vyraujančio borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo, kurio pagrindu buvo konstituojuamas vokiečių *Reichsnation*, ir kurti savąjį, lietuviškąjį, istorinį pasakojimą, turėjusį tapti pagrindu jų pačių savitumo ir bendrumo su Rusijos imperijoje gyvenusiais lietuviais pajautai.

Į lietuviškojo istorinio pasakojimo formavimosi Prūsijos Lietuvoje reiškinį ir atskirus jo aspektus istoriografijoje jau buvo atkreiptas fragmentiškas dėmesys Domo Kauno, Silvos Pocytės, taip pat ir šių eilučių autoriaus darbuose³, vis dėlto šis klausimas yra vertas gerokai detalesnės analizės. Viena vertus, jo pažinimo aktualumą lemia tas faktas, kad būtent XIX ir XX a. sandūroje neprofesionalūs istorikai Prūsijos Lietuvoje sukūrė tam tikrus šio regiono praeities vaizdinius, kurie dėl politinių motyvų buvo nepaprastai ilgai palaikomi istoriografijoje bei įtvirtinami lietuvių vaizduotėje. Dar ir šiandien Lietuvoje esama grupių, kurių vaizduotėje „Mažoji Lietuva“ yra suprantama remiantis būtent tais vaizdiniais. Taigi yra svarbu pasiaiškinti šių vaizdinių kilmę ir atsiradimo kontekstą. Antra vertus, lietuviškojo istorinio pasakojimo analizė yra svarbi ir sprendžiant teorinį klausimą: ar įmanomas, esant stipriam didžiojo istorinio pasakojimo dominavimui, alternatyvios atminimo kultūros atsiradimas? Ir jeigu taip, ko tam reikia?

Tokios pažintinių interesų kryptys padiktavo ir šio straipsnio struktūrą. Pirmojoje jo dalyje yra pristatomas bendresnis XIX a. tapatybės orientyrų Prūsijos Lietuvoje kontekstas. Antrojoje dalyje yra gilinamasi į tai, kaip šiame kontekste formavosi lietuviškasis istorinis pasakojimas, koks buvo pastarojo turinys, formavimosi įtakos ir reikšmių sistema. Trečioji dalis skirta išsiaiškinti, kokių mastu lietuviškojo istorinio pasakojimo reikšmės buvo išreiškiamos ir palaikomos viešai, ir ar šis mastas leidžia kalbėti apie atskiros (alternatyvios dominuojančios atžvilgiu) atminimo kultūros egzistavimą.

Straipsnio galutine chronologine riba, analizuojant lietuviškojo istorinio pasakojimo formavimąsi, pasirinkti 1923 m. Tuo nenorima pasakyti, kad tais metais šio pasakojimo kūrimas Prūsijos Lietuvoje nutrūko. Atvirkščiai, Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos Respublikos, o daliai lietuvių apgyventų sričių likus Rytų Prūsijos sudėtyje, jis ėgijo naujų pertvarkymo postūmių. Vis dėlto 1923 m. susidarė prielaidos pasikeisti galių santykiui, nuo kurio priklausė viešas šio pasakojimo reikšmių aktualizavimas. Būtent tai paskatino apsiriboti ankstesniu laikotarpiu.

² TAUBER, J. Der unbekannte Dritte: die Kleinlitauer im Memelgebiet 1918-1939. In „Der Fremde im Dorf“. Überlegungen zum Eigenen und zum Fremden in der Geschichte. Hrsg. von H.-J. BÖMELBURG, B. ESCHMENT. Lüneburg, 1998, S. 103.

³ Žr.: KAUNAS, D. *Donelaičio žemės knygiai: bibliofilijos apybraižos*. Vilnius, 1993, p. 23–35; KAUNAS, D. *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius, 1996, p. 323–328; POCYTĖ, S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius, 2002, p. 108–116, 231–238; SAFRONOVAS, V. Praeities panauda palaikant lietuvišką tapatumo orientaciją tarpukario Klaipėdoje. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. S. POCYTĖ, V. SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 79–99.

Prūsijos lietuviai tarp etatizmo ir vokiečių bei lietuvių nacionalizmų. Prolietuviškos komunikacijos terpės susidarymas

Nuo XV–XVI a. sandūros rytinėje dalyje to, kas XVIII a. pab. virto Rytų Prūsijos provincija, gyveno lietuviškai kalbantys Prūsijos valdiniai, kurie buvo įvardijami „lietuvinkais“ arba „Prūsijos lietuviais“, o jų gyvenama sritis vadinta „Lietuva“. Pastarojo pavadinimo vartojimas ypač suaktyvėjo XVIII amžiuje. Nuo 1717 m. Prūsijos lietuvių apgyvendintoms teritorijoms administruoti buvo įsteigti atskiri karaliaus domenų valdymo ir karo reikalų rūmai⁴, kurių administruota teritorija vadinta „Lietuvos departamentu“ (*Littauische Kammerdepartement*), bet dažniausiai tiesiog „Lietuva“. Tik „Lietuvos“ pavadinimas šiai teritorijai įvardyti vartotas ir lietuvių kalba paskelbtuose XVIII a. pr. – XIX a. pr. Prūsijos valdžios įsakuose⁵. Šio pavadinimo vartojimo aktualumas XVIII a. nebuvo atsitiktinis. Į jį reikia žiūrėti Prūsijos valstybės istorijos kontekste, mat 1701 m. Brandenburgo markgrafui ir hercogui Prūsijoje pasiskelbus „karaliumi Prūsijoje“, jo karalystės statuso legitimavimo klausimas ir siekis parodyti nepriklausomybę nuo Šv. Romos imperijos skatino ne tik nukelti karūnaciją į Karaliaučių (kuris buvo už imperijos ribų), bet ir kildintis iš imperijai teritoriniu požiūriu niekuomet nepriklausiusios Prūsijos hercogystės istorijos. Kaip tik tuo aiškinamas susidomėjimas šios hercogystės teritorijoje kadaise gyvenusiais prūsais ir jiems giminingais lietuviais⁶. Pavadinimas „Lietuva“ gana intensyviai vartotas iki XIX a. pirmosios pusės. Jo aktyvios vartosenos pabaigą tam tikra prasme ženklino 1815–1818 m. įvykęs Lietuvos departamento pertvarkymas į Gumbinės apygardą (*Regierungsbezirk Gumbinnen*).

Prūsijos Lietuvoje bent iki XIX a. vidurio gyventojų daugumą sudarė skirtingus lietuvių kalbos dialektus vartoję valstiečiai, kuriuos pirmiausia siejo socialinė padėtis. Neatsitiktinai atskirdami save nuo greta gyvenusių dvarininkų, valdininkų, smuklininkų, pirklių ar amatininkų, vartojusių vokiečių kalbą, jie vadinosi būrais (nuo vok. *Bauer* – valstietis), kuo remiantis reiktų manyti, kad ikinacionalinėje epochoje kalbos veiksnys Prūsijos lietuvių išskirtinumą charakterizavusių ypatybių hierarchijoje užėmė kur kas žemesnę padėtį nei jų socialinė padėtis⁷. Būtent pastaroji galų gale apibrėžė stereotipines suvoktis to, kas yra lietuvis (valstietis, kaimietis) ir kas yra vokiečių (miesietis, dvarininkas). Todėl kalbant apie ikinacionalistinę epochą, į vokiečius bei lietuvius Prūsijos Lietuvoje pirmiausia reikia žiūrėti kaip į skirtingas sociokultūrinės, o ne tautinės grupes.

Atliepiant dar 1991 m. Manfredo Kleino suformuluotą pasiūlymą žvelgti į šių sociokultūrinių grupių kontaktus per kultūros antropologijos prizmę⁸, daugiausia dėmesio kreipiant į kultūrinių grupių tarpusavio komunikaciją, labai apibendrintai būtų galima išskirti vieną esminę tendenciją, kurios raiška šiame regione nusitęsė per kelis šimtmečius. Geriausiai apibūdina šią tendenciją terminas „akultūracija“, kai jis yra vartojamas apibrėžti tarpkultūriniam kontaktui, vedančiam į kultūros reiškinių supanašėjimą. Reikia pasakyti, kad šios tendencijos poveikio būta abipusio, t. y.

⁴ TOEPPEN, M. *Historisch-comparative Geographie von Preussen*. Gotha, 1858, S. 309.

⁵ Žr.: įsakus Nr. 6, 28, 60, 62, 66, 76, 77, 78, 80, 94, 102, 103 dokumentų rinkinyje *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams*. Sud. P. PAKARKLIS, red. K. JABLONSKIS. Vilnius, 1960.

⁶ Plg. SKRUPSKELIS, I. Kultūrinis Prūsų lietuvių gyvenimas 18. amžiuje. *Athenaeum*, 1932, T. 3, Nr. 1, p. 29–31.

⁷ Plg. BAUER, G. Deutsch-litauische Sprachbeziehungen und nationale Identität im Memelland. Erkenntnisse aus neueren ethnographischen Quellen. *Lietuvių Kultūros Institutas. Suvažiavimo darbai 1994/ Litauisches Kulturinstitut. Jahrestagung 1994*. Lampertheim, 1995, S. 73.

⁸ Žr.: KLEIN, M. Mažoji Lietuva. Nauji kultūrinės antropologijos tyrinėjimo uždaviniai. *Kultūros barai*, 1991, Nr. 8 (320), p. 56–59; tas pats vokiečių k.: KLEIN, M. Preußisch-Litauen. Neue Aufgaben für die kulturanthropologische Forschung. In *Die Grenze als Ort der Annäherung: 750 Jahre deutsch-litauische Beziehungen*. Hrsg. von A. HERMANN. Köln, 1992, S. 13–25.

ne tik lietuviai periminėjo atskirus vokiečių kultūros reiškinius, bet ir vokiečiai – lietuvius⁹. Vis dėlto mūsų temai aktualiausias yra būtent pirmasis kontaktų pobūdis. Suprantama, kad lietuvių akultūracijos pradžia galima laikyti XVI a., kai Prūsijos evangelikų liuteronų bažnyčia, veikdama išvien su pasaulietine valdžia kaip mokanti, bet sykiu ir disciplinuojanti bei baudžianti institucija, ėmė perkėlinėti į realų gyvenimo būdą liuteroniškos teologijos principus. Tačiau didesnę pagreitį šis procesas įgavo XVIII amžiuje, ir lūžine riba šiuo atveju laikytina XVIII a. pradžia.

Iki XVIII a. pr. Prūsijos Lietuvoje vokiečių valstiečių beveik nebuvo, absoliuti dauguma lietuvių gyveno uždaroje bendruomenėje, valdovo palivarkuose dirbdami žemės ūkio darbus. Tai reiškia, kad tarpusavy visąlaik buvo bendraujama vietiniais baltiškais dialektais, o paties bendravimo arealas dėl bendruomenių uždarojo turėjo būti siauras. Bendravimas kita, t. y. vokiečių kalba, galėdavo vykti su palivarkų valdovo domenuose valdytojais – amtmonais. Kartais vokiečių kalbos galėdavo prireikti ir bažnyčiose, mat ne visose parapijose kunigai gerai mokėdavo lietuviškai. Tačiau reikia pažymėti, kad netgi valdžios įsakymai, kai jie lietuviams, būdavo jiems skelbiami lietuvių kalba¹⁰. Taigi galima sakyti, kad didelio poreikio vartoti kitą kalbą nebuvo. XVIII a. pr. situacija ėmė keistis ta prasme, kad lietuviškieji bendravimo arealai Prūsijoje vis dažniau ėmė susidurti su svetimomis kultūrinėmis įtakomis. Lietuvių komunikacijos erdvė plėtėsi dėl trijų veiksnių – XVIII a. pirm. pus. kolonizacijos, Prūsijos kariuomenės reformos ir Prūsijos švietimo reformos.

Po 1709–1711 m. maro epidemijos Prūsijos Lietuvą apgyvendinę kolonistai iš dabartinių Austrijos, Vokietijos, Šveicarijos, Olandijos teritorijų pasklido tarp lietuvių gyvenamų kaimų, ir tokia padėtis, kai viename kaime arba gretimuose kaimuose ėmė gyventi ne vien lietuviai, žinoma, ilgainiui keitė bendravimo ir elgesio kodus, įpročius ir kultūrines konvencijas. Greta to, 1733 m. Prūsijos karalius Friedrichas Vilhelmas I, išleisdamas vadinamąjį „kantonistų reglamentą“, pradėjo kariuomenės reformą: samdomų laisvųjų valstiečių bei miestų gyventojų kariuomenę ėmė keisti rekrutavimo kaimiškose vietovėse principu sudaroma kariuomenė. Į ją šaukdavo visus sveikus, 20 metų sulaukusius vyrus, o tai skatino ir Prūsijos lietuvius, pašauktus į kariuomenę, pakankamai gerai mokėti vokiečių kalbą¹¹. Taigi atsirado realus vokiečių kalbos vartojimo poreikis, be to, tarnyba kariuomenėje ugdė lojalumą ir pagarbą valdovui bei Prūsijos valstybei. Galiausiai 1736 m. Prūsijoje buvo pradėtas įgyvendinti visuotinio privalomo pradinio švietimo principas, o tai gal ne tiek skatino lietuvius mokintis vokiškai (kadangi ten, kur būdavo galimybė, lietuvius mokydavo lietuvių kalba), kiek formavo lietuvių požiūrį į Prūsiją kaip į savą valstybę, ugdė jų ištikimybę monarchijai, paklusnumą, discipliną ir t. t. Visa tai sudarė sąlygas tam, kad vokiečių kultūros elementai, kažkada Prūsijos lietuviams buvę iš esmės svetimi, per XVIII a. ir per XIX a. pirmąją pusę tapo jiems suvokiami ir artimi.

Kitaip tariant, Prūsijos lietuviai virto integruotais į Prūsijos valstybę Hohenzollernų pavaldiniais, išsiskyrusiais savo kalba ir papročiais, tačiau niekada neleidusiais suabejoti savo lojalumu valdovui, o tai ir buvo pagrindinis reikalavimas etatistinės pasaulėžiūros vyravimo laikais. Tačiau su vokiečiais Prūsijos lietuvius siejo ne tik ta pati religija, priklausomybė tai pačiai valstybei ir lojalumas tam pačiam valdovui (o ilgainiui ir įsigalėjęs bendravimas vokiečių kalba, kaip „viešąja“

⁹ Plg. KLEIN, M. Ein interkulturelles Produkt: der „Putzmalūnas“. Etnische Identität und Sprache in Preußisch-Litauen. In *Selbstbewusstsein und Modernisierung...*, S. 158.

¹⁰ Plg. *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams...*; BUDRECKIS, A. The Lithuanian-Language Decrees and Proclamations of the Prussian Kings. In *Lithuania Minor: A Collection of Studies on Her History and Ethnography* (Studia Lituanica, III). Ed. by M. BRAKAS. New York (N. Y.), 1976, p. 151-213.

¹¹ KLEIN, M. Ein interkulturelles Produkt..., S. 159. Vienas pirmųjų apie tarnybos kariuomenėje įtaką Prūsijos lietuvių tapatybei rašė BUDRECKIS, A. Lithuanian Soldier in the 18th Century Prussian Army. In *Lithuania Minor...*, p. 121-150.

kalba). Be to, juos siejo priklausomybė tai pačiai mišriai apgyvendintai tėviškei, o tokia tėviške XVIII–XIX a. būtent ir buvo minėtoji Lietuva.

Iki Vokietijos imperijos sukūrimo ir vėliau regioninis Prūsijos Lietuvos patriotizmas buvo vokiečius ir lietuvius integravęs tapatybės dėmuo. Ir vokiečiams, ir lietuviams Lietuva atliko vienerių iš bendrų tapatybės referencinių rėmų funkciją. Regioninio patriotizmo formavimas ir palaikymas, nors šiandien tai gali pasirodyti keista, buvo daugiau inspiruojamas būtent vokiškosios krašto visuomenės: joje buvo nepalyginamai daugiau išsilavinusių žmonių, sugebėjusių savo paties savitumą apibrėžti panaudojant tam krašto, iš kurio jie kilo, savitumo bruožus. Šio reiškinio apraškas, pavyzdžiui, galima įžvelgti 1798 m. susibūrusio Rytų Prūsijos ir Lietuvos luomų komiteto (*Comité der Ostpreussischen und Litthauischen Stände*) veikloje. Iki XIX a. 4-ojo dešimtmečio pradžios centriniu Rytų Prūsijos provincijos luomų atstovu buvęs komitetas, vadovaujamas Friedricho Ferdinando Alexanderio zu Dohnos¹², savo pavadinime vartojo ne Rytų Prūsijos provincijos, bet dviejų jos departamentų – Rytų Prūsijos ir Lietuvos – pavadinimus.

„Lietuva“ šio regiono žmonės vadino savo priklausomybės ir kulties vietą ir po to, kai Lietuvos pavadinimas nebebuvo oficialiai vartojamas administraciniam-teritoriniam vienetui įvardyti. Jį panaikinus, „Lietuvos“ pavadinimu Karaliaučiaus universitete nuo 1820 m. su pertraukomis, o nuo 1829 m. iki 1936 m. nuolat veikė studentų brolija (nuo 1894 m. korporacija) „Littuania“¹³. Savo simbolikos (vėliavos, juostų) spalvas ji buvo perimusi iš Lietuvos regiono spalvų (žalia-balta-raudona), vėliavoje buvo įsirašiusi šūkį „Littuania in aeternum“ („Lietuva amžinai“), o studentų brolijos moto buvo „Littuania, dir gehör' ich“ („Lietuva, aš tau priklausau“). Šiai studentų korporacijai, dauguma kurios narių būdavo Tilžės, Gumbinės, Įsruties gimnazijų abiturientai, be kita ko, priklausė tokios asmenybės kaip žydų kilmės gydytojas, kovotojas už žydų emancipaciją ir demokratines reformas Prūsijoje Johannas Jacoby (1805–1877), politikas, Šiaurės Vokietijos sąjungos reichstago ir Vokietijos reicho pirmojo reichstago prezidentas Eduardas Simsonas (1810–1889), rašytojas, garsiojo „Nybelungų epo“ autorius Wilhelmas Jordanas (1819–1904), Šilokarčemoje gimęs rašytojas Hermannas Sudermannas (1857–1928), politikas, Rytų Prūsijos provincijos oberprezidentas 1920–1932 m. Ernstas Ludwigas Siehras (1869–1945). Studentų brolijai „Littuania“ priklausė net aštuoni Vokietijos nacionalinio susirinkimo 1848–1849 m. Frankfurte prie Maino nariai, tarp jų jau minėtas Eduardas Simsonas, kuris penkis mėnesius šiam susirinkimui pirmininkavo.

Tapatinimosi su Prūsijos Lietuvos regionu būta ir Prūsijos kariuomenės daliniuose, kaip antai Tilžėje 1717 m. suformuotame dragūnų pulke, kurio pavadinime 1808 m. atsirado žodis „Lietuviškasis“, Įsrutyje 1860 m. suburtame Lietuviškajame 12-ajame ulonų pulke; Gumbinėje 1772 m. suformuotame lauko artilerijos pulke, 1902 m. pavadintame 1-uoju Lietuviškuoju Princo Augusto artilerijos pulku bei Įsrutyje 1899 m. suformuotame lauko artilerijos pulke, 1902 m. pavadintame 2-uoju Lietuviškuoju. Nuo 1814 m., kai Prūsijoje, reformavus rekrūtų sistemą, buvo įvesta visuotinė privalomoji karo tarnyba, šiuose kariuomenės daliniuose tarnavo ir lietuviai, ir vokiečiai. Išvardytuose daliniuose regioninio patriotizmo palaikymas buvo įprasmintas ne tik jų pavadinimuose, bet ir simbolikoje. Jie irgi naudojo žalia-balta-raudoną spalvas, lygiai kaip 1879 m. susibūrusi ir aktyvią veiklą išvysčiusi Lietuviškoji literatūros draugija – daugiausia vokiečių mokslininkų, kraštotyrininkų ir visuomenininkų susivienijimas, siekęs rinkti ir registruoti kalbinę, istorinę, etno-

¹² NIEDZIELSKA, M. Tożsamość elit politycznych w Prusach Wschodnich w pierwszej połowie XIX wieku. *Zapiski Historyczne*, 1997, t. 62, zeszyt 1, s. 63-64.

¹³ Plačiau apie broliją žr.: PAULY, M. *Chronik der Landsmannschaft Littuania während ihres 60jährigen Bestehens 1829-1889*. Königsberg, 1889; KEHLERT, O. *Littuania in aeternum: 1829-1894-1929*. Königsberg, 1929; FÜNF-STÜCK, O. *Littuania dir gehör' ich*. Hamburg, 1966.

grafinę ir panašią medžiagą apie Lietuvos regioną ir lietuvius¹⁴. Norint įsitikinti, kad regioninis patriotizmas nebuvo vien tik XIX a. reiškinys, galima paminėti, kad 1907 m. Tilžėje susibūręs sporto klubas irgi pasivadino „Lituania“.

Visi šie faktai, manyčiau, pakankamai iliustruoja teiginį, kad tapatinimasis su Lietuvos regionu per visą XIX a. ir dar XX a. pr. buvo vienodai svarbus šio regiono vokiečiams ir lietuviams. Mažą to, Prūsijos Lietuvą savo tėviške laikė įvairios politinės orientacijos žmonės: nuo etatistinę pasaulėžiūrą palaikiusių konservatyviųjų sluoksnių iki vokiečių liberaliojo nacionalizmo šalininkų anks-tyvaisiais studentų brolijos „Littuania“ egzistavimo Karaliaučiaus universitete metais. Prūsijos, o vėliau Vokietijos valstybei jie save priskyrė tapatinamiesi su simboliais (pirmiausia monarchu ir Hohenzollernų dinastija) ir savąją tėviškę Lietuvą atitinkamai galėjo suvokti tik Prūsijos/ Vokietijos kontekste. Būtent tokios tapatybės orientacijos buvo būdingos daugumai šio regiono gyventojų XIX a., neišskiriant šiuo aspektu vokiečių ir lietuvių.

Lygiai kaip Rytų Prūsijos provincijos patriotizmas XIX a. pirmojoje pusėje buvo neišsivaizduojamas be tam tikrų papildomų tapatybės dėmenų, regioninis Prūsijos Lietuvos patriotizmas irgi implikavo sudedamąsias dimensijas. Tarp jų, kaip ir Rytų Prūsijos provincijos patriotizmo atveju, pirmiausia reikėtų paminėti Prūsijos patriotizmą. Galima įvardyti daugybę atvejų, kai pastarasis lojalumo monarchui forma XIX a. buvo simboliškai išreiškiamas ne kaip vokiečių ar lietuvių, bet kaip Lietuvos regiono atstovų patriotizmas. 1835 m. buvusio Lietuvos departamento administraciniame centre Gumbinėje iškilo paminklas Prūsijos karaliui Friedrichui Wilhelmui I ne tik kaip Gumbinės įkūrėjui, bet ir kaip Lietuvos ūkio atkūrėjui (*Litauens Wiederhersteller*). Ne vieną sykį žengimo į sostą, vestuvių ar vizito Prūsijos Lietuvoje proga Lietuvos atstovai arba tiesiog Prūsijos lietuviai siūsdavo karaliui, kronprincui, o vėliau ir kaizeriui savo lojalumo raštus, apdovanodavo juos lietuviškomis pirštinėmis arba lietuviškais apdarais¹⁵. 1900 m. Tilžėje atidengiant paminklą karalienei Luizei, Prūsijos lietuvių kostiumais ant žirgų prieš kaizerį pasirodė ne tik lietuvaitės, bet ir vokieťaitės¹⁶.

Monarchas ir Hohenzollernų dinastija tiek iki Vokietijos suvienijimo, tiek ir po jo šiame regione liko pagrindiniais naciją integruojančiais simboliais. Etatistinės pasaulėžiūros vyravimas ir vėlesnis jos suderinimas su vokiečių nacionalizmo idėjomis leido Prūsiją, o vėliau ir Vokietiją Prūsijos Lietuvoje besąlygiškai laikyti sava valstybe. Todėl šiame regione aktualizuoti simboliai, demonstravę priklausomybę tai valstybei, turinio požiūriu visiškai nesiskyrė nuo likusios Rytų Prūsijos ar bendrų Prūsijos tendencijų. Nesiskyrė ir jų aktualizavimo principas, siejant šiuos simbolius su lokalinėmis reikšmėmis. Karalienės Luizės vardu Klaipėdoje buvo pavadinta gatvė, berniukų gimnazija, ažuolas, paminklinis akmuo, poilsio namai neturtingiems vaikams, vaistinė; panašiai Tilžėje buvo ne tik legendinis Luizės namas, kuriame ji susitiko su Napoleonu; jos vardu buvo pavadintas tiltas per Nemuną (pašventintas 1907 m.), mokykla, teatras, vaistinė, draugija, alėja ir 1900 m. atidengtas paminklas, prie kurio statybos prisidėjo ne tik vokiečiai, bet ir lietuviai¹⁷. Hohenzollernų dinastijos atstovai buvo simboliškai aktualizuojami ir kitais atvejais, pvz., 1910 m. sujungus Šilokarčemą ir Žibus, naujosios Šilokarčemos gyvenvietės pagrindinė gatvė

¹⁴ Žr. FORSTREUTER, K. Die Entstehung von Geschichtsvereinen in Altpreußen. In *Neue Forschungen zur Brandenburg-Preußischen Geschichte*, Bd. 1 (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Bd. 14). Hrsg. von F. BENNINGHOVEN, C. LOWENTHAL-HENSEL. Köln, Wien, 1979, S. 245-246, 257-258.

¹⁵ Plg. [BRUOŽIS, A.] *Prusu Lietuwei. Perzvalga lietuvišku Peticijonu, Deputacijonu bey polytišku Weikimu*. Lužen, 1906, p. 9–11.

¹⁶ Plg. IŠ Lietuvininku krutėjimo. *Saulėteka*, 1900, Nr. 10–11, p. 252; [BRUOŽIS, A.] *Prusu Lietuwei...*, p. 11.

¹⁷ Pvz., 1899 m. gegužės 14 d. Vydūno vadovaujamas Lietuvių giedotojų draugijos choras kartu su pėstininkų pulko kapela surengė Tilžėje lietuvišką koncertą. Jo metu surinktos lėšos buvo skirtos paminklui statyti. Plg. *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1899 05 12, Nr. 38, p. 1; 1899 05 16, Nr. 39, p. 2.

buvo pavadinta Princo Joachimo – jauniausiojo kaizerio Wilhelmo II sūnaus – vardu, Klaipėdoje 1911 m. atidarytas mergaičių licėjus gavo kaizerio žmonos Augustės Viktorijos vardą, Tilžėje 1912 m. berniukų vidurinė mokykla gavo hercogo Albrechto mokyklos vardą ir t. t. Aktualizuojant Reicho įkūrimo siužetą, paminklas Wilhelmui I iškilo Klaipėdoje, o vadinamieji Bismarcko bokštai – prie Gumbinės, Įsrutyje ir Eisuliuose, netoli Ragainės (šiuo požiūriu akivaizdu, kad Bismarckas Prūsijos Lietuvoje buvo aktualesnė figūra nei kaizeris Vilhelmas I, ką rodytų ir gyvenamosios kolonijos prie Rupkalvių pelkės Šilokarčemos apskr. pavadinimas Bismarcko vardu 1874 m.), be to, 1914 m. buvo sumanyta statyti dar du Bismarcko bokštus: netoli Priekulės ir Klaipėdoje¹⁸. Paminklai Vokietijos suvienijimo karams, kuriuose dalyvavo ne tik vokiečiai, bet ir Prūsijos lietuviai, iškilo Gumbinėje, Įsrutyje, Tilžėje, Pilkalnyje, Labguvoje, Darkiemyje, o prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą tokį paminklą buvo ketinama statyti ir Šilokarčemoje¹⁹; atminimo lentos su žuvusiųjų šiuose karuose pavardėmis kabėjo daugelyje krašto bažnyčių, pvz., Katyčių.

Tačiau reikia pridurti, kad lojalumas monarchui ir Hohenzollernams, išreiškiamas per priklausomybę Lietuvai, ir savęs, kaip Lietuvos atstovų, suvokimas Prūsijos / Vokietijos kontekste nebuvo vienintelės regioninio patriotizmo sudedamosios. Modernizacijos veiksniai, komunikacijų plėtra ir nacionalizmo idėjos XIX a. viduryje skatino dar vieno dėmens įtraukimą į visumą reikšmių, kurios turėjo formuoti ir palaikyti regioninę savimonę. Šis dėmuo rėmėsi evoliucionistine kultūros arba kultūringumo samprata ir, susipynęs su mąstytojų ir istorikų (pvz., Johannes Voigto) įtvirtintu vokiečių kaip „kultūros nešėjų“ įvaizdžiu, skatino dar stipresnę regioninės visuomenės integraciją, tačiau kartu ir gilino jos diferenciacijos potencialą. Būti apsišvietusiu vokiečių kultūros atstovu arba panašėti į jį dabar tapo pažangu, o kaimiškoji aplinka, dominuojama religingų ir dievobaimingų lietuvių valstiečių, vis labiau atrodė konservatyvi, uždara, atsilikusi, neskatinanti pokyčių, geriausiu atveju verta pažinimo, skatinamo etnografinio, kraštotyrinio ir (ar) paminklosauginio intereso²⁰. Visas šis kontekstas nemažai Prūsijos lietuvių, ypač tų, kurie siekė išsilavinimo, vertė daug dažniau vartoti vokiečių, nei lietuvių kalbą, kaip viešojo bendravimo priemonę, ir netgi skatino juos elgtis „kaip vokiečiai“. Ypač didelę įtaką šiuo aspektu turėjo industrializacija ir ją lydėję veiksniai (greitesnės, platesnės ir efektyvesnės komunikacijos atsiradimas, politiniai pokyčiai), kurie nepaprastai padidino tradicinėje kaimo aplinkoje gimusių Prūsijos lietuvių galimybes pakeisti socialinę padėtį. Žinoma, norint tai padaryti, reikėjo nutraukti saitus su tradicine aplinka, gerokai didesniu mastu adaptuotis vokiečių kultūroje, o neretai ir priskirti save vokiečiams. Tačiau žengti tokį žingsnį Prūsijos lietuviams, laikiusiems Prūsiją/ Vokietiją sava valstybe ir nesuvokusiems lietuvių kaip vokiečiams lygiaverčio nacionalinio junginio, iš esmės nebuvo sudėtinga.

Viskas ėmė keistis XIX a. 8–9-uoju dešimtmečiais, kai įstatymais ir oficialias pareigas užimančių asmenų pasisakymais lietuvių kalbą pradėta gulti iš bendravimo erdvių, kuriose Prūsijos lietuviai tradiciškai buvo įpratę ją vartoti: mokyklos, bažnyčios, teismo įstaigų. „Ponas Dievas neišmano lietuviškai“ – Katyčiuose sykį pareiškė Tilžės superintendentas Karlas T. W. Hoffneizas²¹. Asimiliaciją skatinanti Vokietijos vyriausybės švietimo politika, galiausiai peraugusi į vadinamąjį kultūrkampfą, buvo pradėta tuo metu, kai nacionalliberalai buvo pagrindiniai Otto von Bismarcko vyriausybės rėmėjai. Ši politika visų pirma buvo antilenkiška ir antikatalikiška, kitaip tariant,

¹⁸ Plg. *Pagalba*, 1914, Nr. 7–8, p. 98.

¹⁹ Šilokarčemos apskrities karių paminklo kertinis akmuo buvo padėtas minint „Tautų mūšio“ prie Leipcigo šimtmetį. Žr.: *Lietuviška Ceitunga*, 1913 10 23, Nr. 88, p. 2; SEMBRITZKI, J.; BITTENS, A. *Geschichte des Kreises Heydekrug*. Memel, 1918, S. 277.

²⁰ Chrestomatiniu tokiu mąstymo pavyzdžiu galėtų būti laikomas Aleksandras Kuršaitis – iš kunigo ir mokytojo šeimos kilęs ilgametis Tilžės gimnazijos dėstytojas, profesorius, daug metų vadovavęs Lietuviškai literatūros draugijai.

²¹ [BRUOŽIS, A.] *Prusu Lietuwei...*, p. 17.

nenukreipta tiesiogiai prieš Prūsijos lietuvius, tačiau būtent ši politika kone pirmąsyk paskatino Prūsijos lietuvius mobilizuotis, pateikti valdžiai savo reikalavimus ir siekti, kad į juos būtų atsižvelgta. 1873, 1875, 1878, 1879, 1882, 1887, 1890, 1895, 1900 m. tūkstančiais parašų paremtomis peticijomis apygardų ir provincijos valdžios institucijoms, ministrams ir pačiam Vokietijos kaizeriui Prūsijos lietuviai reikalavo grąžinti į mokyklas lietuvių kalbą.

Vadinamasis peticijų sąjūdis, galima sakyti, pirmą kartą skatino Prūsijos lietuvių, besirūpinusių savo pačių (būtent kaip Prūsijos lietuvių) kultūriniais poreikiais, socialinio tinklo formavimąsi. Vieningų pažiūrų šiame socialiniame tinkle niekuomet nebuvo pasiekta, tačiau labai apibendrintai (ir galbūt kiek dirbtinai) galima išskirti dvi dideles jam priklausiusių grupes. Pirmosios grupės pagrindiniais veiklos siekiais tapo buvusios tvarkos, kai lietuvių kalba buvo mokyklos, bažnyčios ir viešojo gyvenimo kalba, išlaikymas ar atkūrimas bei įtampos, keliamos kai kurių veikėjų antilietuviškais pasisakymais, neutralizavimas. Šios grupės savivokoje Lietuva vis dar buvo jų tėviškė, Prūsija/ Vokietija – vis dar jų valstybė, o vokiečių ir lietuvių sugyvenimas Lietuvoje – norma. Įvairių apskričių lietuvių ūkininkai, daugiausia priklausę šiai grupei kaip atsišaukimų rašyti peticijas iniciatoriai, paskutiniame XIX a. dešimtmetyje ėmė dalyvauti ir politinėje veikloje. Jie tesiekė išlaikyti senąją tvarką, organizuoti priešinantys bandymams nepaisyti lietuvių savitumo, o vėliau ir skatinant juos įvairiomis formomis kuo daugiau viešai vartoti lietuvių kalbą. Šiai grupei iš dalies galima priskirti ir kiek vėliau įsteigtas lietuvių organizacijas, tokias kaip Vydūno vadovaujamą Tilžės lietuvių giedotojų draugiją ar kunigo Viliaus Gaigalaičio vadovaujamą „Sandorą“²².

Tačiau ilgainiui augo ir antrosios šio socialinio tinklo grupės vaidmuo. Pastaroji nebuvo visiškai atsietą nuo pirmosios grupės ir neretai palaikė su ja ryšius. Antroji grupė išsiskyrė tuo, kad jos nuostatų formavimuisi didelę įtaką darė suintensyvėjusi komunikacija su Rusijos imperijos lietuviais. Su pastaraisiais dalį Prūsijos lietuvių jungė uždraustos spaudos lotyniškais rašmenimis leidyba, XIX a. 7-ajame dešimtmetyje išplėtotą tuometiniame Prūsijos ir Rusijos pasienyje. Antroji grupė, lyginant su pirmąja, buvo kur kas mažesnės apimties ir pasižymėjo gerokai radikalesnėmis nuostatomis, kurias provokavo ne tik lietuvių nacionalizmo idėjų, bet ir socializmo idėjų poveikis. Jų raišką nesunku atpažinti 1885 m. įsteigtos draugijos „Birutė“ veikloje bei daugelyje periodinių leidinių, kuriuos kas keleri metai vis inicijuodavo (arba kuriuose bendradarbiaudavo) Jurgis Mikšas, Martynas Jankus, Jonas Vanagaitis, iš dalies Ansas Bruožis („Ausra“, „Niamuno Sargas“, „Garsas“, „Lietuvizskas Darbininkas“, „Saulėteka“, „Byrute“, „Sūkurys“ ir kt.). Ši grupė pasižymėjo ne tik žymiai tvirtesniais kontaktais su Rusijos imperijos lietuviais, bet ir įsitikinimu, kad pastarųjų siūlomos idėjos yra universalios tuo aspektu, kad jas galima (netgi būtina) pritaikyti ir Prūsijos Lietuvoje. Lojalumą kaizeriui ir priklausomybę Prūsijos/ Vokietijos valstybei demonstravo ir šios grupės nariai (antai kaizeriui 1900 m. atvykus į Tilžę atidengti karalienės Luizės paminklo, „Birutės“ atstovai irgi dalyvavo iškilmingose eitynėse kaizeriui pagerbti²³), kadangi jokios realios alternatyvos tam nebūta. Tačiau jie jau visiškai kitaip suvokė, kas yra (turėtų būti laikoma) Lietuva. Jų mąstysenoje „Lietuvos“ terminas buvo nacionalizuotas, pasisavintas: Lietuva šios grupės nariams irgi buvo jų tėviškė, bet tik jų pačių tikroji tėviškė; be to, Lietuva jiems nebeapsiribojo Prūsijos ribomis (būtent šios grupės retorikoje gimė ir po 1910 m. buvo pradėtos aktyviau platinti sąvokos „Mažoji Lietuva“ ir „Didžioji Lietuva“²⁴). Dar viena ypatybė, išskyrusi šios grupės nuos-

²² Apie Prūsijos lietuvių draugijas ir jų veiklos orientacijas plačiau žr.: POČYTĖ, S. Op. cit.

²³ Musu Ciecorius Tilzeje. *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1900 09 25, Nr. 77, p. 1–2.

²⁴ Rytų Prūsijoje gyvenę lietuviai įvardijo savo gyvenamąją sritį (sprendžiant iš XIX a. antrosios pusės raštijos, kurioje labiau išryškėja jų pačių saviraiška) „Prūsų Lietuvos“ sąvoka. Ja buvo nusakoma krašto politinė priklausomybė Prūsijos valstybei. Rusijos imperijai priklausęs lietuvių apgyvendintas kraštas atitinkamai buvo įvardijamas „Rusų Lietuva“.

tatas, buvo vokiečių vaidmens Prūsijos Lietuvoje ir apskritai lietuvių ir vokiečių santykių istorijoje vertinimas. Vokiečiai jos narių lektūroje buvo vaizduojami vis agresyviau, taip siekiant paskatinti dirbtinį lietuvių ir vokiečių atsiribojimą, o lietuvių „suvokiečiavimą“ arba „germanizaciją“, už kurią atsakomybė buvo perkeliama „vokiečiams“, pastarajai grupei priklausiusieji iškėlė kaip opiausią problemą.

Taigi komunikacijos terpė, kuri susiformavo pastarosios socialinės grupės pagrindu, buvo nacionalistiškai angažuota ir, vokiečius paskelbus visų Prūsijos lietuvių bėdų kaltininkais, potencialiai antivokiška. Keblu vertinti tokių idėjų paskleidimo mastą. Patys šiai grupei priskiriami asmenys veik pripažino, kad propaguodami jas, Prūsijos Lietuvoje jie buvo laikomi marginaliais²⁵. Didžiausi (pagal tiražą), kelis dešimtmečius leisti lietuvių kalba spausdinti periodiniai leidiniai „Tilžės Keleiwis“ ir „Nauja Lietuviška Ceitunga“²⁶ buvo ne jų, bet nuosaikiųjų Prūsijos lietuvių rankose. Ši tą liudyti ir jų bandymai kandidatuoti rinkimuose į Prūsijos landtagą ar Vokietijos reichstagą. Aptariamai grupei priskirtini kandidatai į Prūsijos landtagą Dovas Zaunius, Mikelis Reidys per rinkimus surinkdavo iki dešimties igaliojusių balsų²⁷. Ne ką geriau jiems sekdavosi ir per tiesioginius rinkimus į Vokietijos reichstagą: Vilius Bruožis 1890 m. gavo 34, o 1891 m. per papildomus rinkimus – 84 palaikymo balsus, Martynas Jankus 1890 m. gavo 127 balsus, Jurgis Lapaitis 1893 m. – 41 balsą. Tiesa, D. Zauniui 1893 m. pavyko gauti 866, 1898 m. – 695, o 1903 m. – net 4084 balsus, bet to vis vien nepakako, norint patekti į reichstagą²⁸. Visa tai leistų manyti, kad komunikacijos terpės, kurioje buvo palaikomos minėtos idėjos, prasiplėtimas, dalijantis minėtomis idėjomis vis didesniai lietuvių skaičiui, prieš Pirmąjį pasaulinį karą vis dėlto vyko, tačiau socialinės grupės, kuri sudarė šios komunikacijos terpės pagrindą, įtaka buvo sąlyginai nedidelė. Tai yra svarbu akcentuoti, prieš pereinant prie priemonių, kuriomis čia apibūdintas socialinis tinklas stengėsi įtvirtinti ir paskleisti savo nuostatas, aptarimo.

Viena svarbiausių tokių priemonių buvo naujo istorinio pasakojimo kūrimas, kuris laikytinas reikšmių pasisavinimo, perdarymo ir naujų reikšmių išgalvojimo šioje komunikacijos terpėje rezultatu. Kaipgi klostėsi lietuviškasis istorinis pasakojimas Prūsijos Lietuvoje?

„Maskolių Lietuva“, „Didžiąja Lietuva“. Iš trijų išvardytų pavadinimų trečiasis („Didžioji Lietuva“) Prūsijos lietuvių spaudoje atsirado vėliausiai ir iki Pirmojo pasaulinio karo buvo vartojamas rečiausiai (plg. *Saulėteka*, 1901, Nr. 13, p. 282; *Byrute*, 1910, Nr. 7, p. 97). Peržiūrėjus Prūsijos Lietuvoje leistų spaudinių komplektus, galima konstatuoti, kad aktyvesnis pavadinimo „Mažoji Lietuva“ vartojimas prasideda tik apie 1910 metus. Jį randame Jono Vanagaičio redaguotame „Birutės“ laikraštyje (*Byrute*, 1910, Nr. 7, p. 99; Nr. 8, p. 121; Nr. 1 (9), p. 12), tuo pat metu ši pavadinimą ėmė populiarinti ir kiti pavieniai autoriai (Plg. ŠLIŪPAS, J. *Mažoji arba Prūsiškoji Lietuva 19-tame šimtmetyje*. Chicago, 1910; [VYDŪNAS] VDS. Didysis Mūšis. *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1910 07 14, Nr. 83, p. 1). Iki tol terminas „Mažoji Lietuva“ nebuvo nežinomas, tačiau jo vartojimas yra retas ir atsitiktinis (pvz., *Lietuviška Ceitunga*, 1894 10 23, Nr. 43, p. 2), kas liudija, jog bent iki Pirmojo pasaulinio karo jis vartotas daugiau kaip literatūrinis „Prūsų Lietuvos“ sinonimas, skirtingai nei po 1923 m., niekuomet nepretendavęs išstumti pastarosios sąvokos iš viešosios vartosenos. Labiausiai pavadinimas „Mažoji Lietuva“ paplito tik po Pirmojo pasaulinio karo.

²⁵ Plg. [BRUOŽIS, A.] KLAIPĖDIŠKIS, A. B. „Byrutė“. *Dvidešimtmetinių sukaktuvių atminimui*. Tilžė, 1905, p. 23.

²⁶ Plg. KAUNAS, D. *Mažosios Lietuvos knyga...*, p. 250, 252; Schreiben des wirklichen geheimen Rats..., 1914 05 09, S. 33.

²⁷ Siekiant palyginti, verta pateikti skaičius, kiek balsų surinkdavo Prūsijos lietuviai, kuriuos galima priskirti pirmajai grupei. Kristupas Tamošius per 1893 m. rinkimus Klaipėdos-Šilokarčemos apygardoje gavo 241 igaliojusių balsų ir pateko į landtagą, Kristupas Butkeraitis 1898 m. gavo 211 balsų ir pateko į landtagą, ten pat kandidatavęs Jonas Smalakys, nors ir nebuvo išrinktas į landtagą, 1893 m. gavo 137 balsus, 1898 m. – 123 balsus. Toje pačioje rinkimų apygardoje kunigas Vilius Gaigalaitis buvo išrinktas į landtagą 1903 m. gavęs 252, 1908 m. – 366, 1913 m. – 214 balsų. Tilžės-Pakalnės rinkimų apygardoje 1913 m. buvo išrinktas Vilius Steputaitis, gavęs 304 balsus. Žr.: [BRUOŽIS, A.] KLAIPĖDIŠKIS, A. B. *Mažosios Lietuvos politikos veidrodys*. Kaunas, 1923, p. 162–166.

²⁸ Vėlgi, siekiant palyginti, pateiktini skaičiai, kiek balsų gavo išrinktieji Prūsijos lietuviai, kuriuos galima priskirti pirmajai grupei. Pirklys Jonas Smalakys 1898 m. – 7818 balsų, dvarininkas Friedrichas Martinas Mačiulis 1901 m. – 7016 balsų. Žr.: [BRUOŽIS, A.] KLAIPĖDIŠKIS, A. B. *Mažosios Lietuvos politikos veidrodys...*, p. 171–176.

Lietuviškasis istorinis pasakojimas Prūsijos Lietuvoje: struktūra ir jos formavimosi įtakos

Praeitį kaip vieną svarbiausių įrankių pageidaujamam dabarties paaiškinimui ir dabarties vertybėms formuoti traktavo tiek lietuvių nacionalinio sąjūdžio Rusijos imperijoje pradininkai, tiek ir Prūsijos Lietuvos XIX a. pab. visuomenės veikėjai. Antai Jonas Basanavičius pirmojo „Ausros“ numerio prakalbą pradėjo moto *Homines historiarum ignari semper sunt pueri*, o Vydūnas praeitį vadino „musų gyvasties“ šaknimis: tautos praeities nežinojimas, anot jo, sukuria prielaidas tam, kad lietuviai būtų naikinami ir niekinami vokiečių, „maskolių“ ir lenkų²⁹. Pažymėtina, kad savo veiklą šioje srityje lietuvių nacionalizmo pradininkai ir su jais aktyviai bendravę Prūsijos lietuviai suvokė ne kaip praeities aktualizavimą apskritai, bet kaip „tikrosios“ lietuvių praeities aktualizavimą. Visi, kurie rašė apie lietuvių ir Lietuvą iki tol, darė tai netinkamai vien todėl, kad jie buvo nelietuviai. Dabar gi lietuviams reikėjo parodyti jų „tikrąją“ istoriją – ilgą, turiningą, herojišką, monumentalią, bet svarbiausia „savą“.

Kalbant apie tai, kas tapo tokios istorijos, arba lietuviškojo didžiojo istorinio pasakojimo, reikšmių sistemos pagrindu, matyt, reikėtų išskirti kelias jos formavimosi įtakas. Pernelyg supaprastino situaciją Nerija Putinaitė, pareiškusi, kad „paradigmine lietuviškajai savimonei“ reikia laikyti Jono Basanavičiaus 1912 m. paskelbtą knygą „Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra“³⁰. Šį teiginį kartoja ir Alfredas Bumblauskas, kurio naujausiame straipsnyje minėtasis J. Basanavičiaus veikalas yra laikomas lietuvių „pagoniškojo romantinio“ didžiojo pasakojimo pagrindu³¹, o gerokai anksčiau pasirodęs Maironio pasakojimas³², koncentravęsis ne į pagonybės laikus, bet į herojišką kunigaikščių Lietuvos galią, vadinamas „alternatyva“ pastarajam³³. J. Basanavičiaus veikalo įtaka, manyčiau, čia irgi atrodo pervertinta, kita vertus, A. Bumblauskas lyg ir sutinka³⁴ su tuo, kad būtent Maironio išdėstytoji Lietuvos istorijos versija ir kiek vėliau pasirodęs jos variantas, perdirtas Antano Alekno, nuo XX a. pr. buvo diegiama Rusijos imperijai, o nuo 1915 m. Vokietijos imperijai priklausiusios Lietuvos pradinėse ir vidurinėse mokyklose³⁵. Vien šis faktas neleistų Maironio kūrinio laikyti „alternatyviu“ ir skatintų manyti, kad būtent pastarasis laikytinas veikalu, padariusiu didžiausią įtaką diegiant Lietuvoje lietuviškojo didžiojo istorinio pasakojimo reikšmes.

Antra vertus, reikia pritarti A. Bumblauskui ta prasme, kad jis skatina žvelgti į Maironio kūrinį tik kaip į vieną iš didžiojo istorinio pasakojimo variantų. Būtent todėl vieną Maironį sunku būtų vadinti didžiojo istorinio pasakojimo „kūrėju“. Iš tiesų dar iki jo „Apsakymų“ XIX a. 9-ajame dešimtmetyje buvo pasirodę daugiau Lietuvos istorijai skirtų „savais“ laikytų darbų³⁶, be to, Maironis ne-

²⁹ [BASANAČIČIUS, J.] B. Priekalba. *Ausra*, 1883, Nr. 1, p. 3; [VYDŪNAS]. *Senutė*. Bitėnai, 1904, p. 4, 70.

³⁰ PUTINAITĖ, N. *Šiaurės Atėnų tremtiniai, arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.* Vilnius, 2004, p. 22–23.

³¹ BUMBLAUSKAS, A. Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas. In *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*. Sud. A. BUMBLAUSKAS, Š. LIEKIS, G. POTAŠENKO. Vilnius, 2009, p. 23.

³² [MAIRONIS] ZANAVYKAS, S. *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*. Tilžė, 1891. Trečioji papildyta laida išleista kaip MAIRONIS. *Lietuvos istorija: su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu*. Petropilis, 1906.

³³ BUMBLAUSKAS, A. Op. cit., p. 26, 28.

³⁴ Ibid., p. 29.

³⁵ Plg. STAŠAITIS, S. Istorija Lietuvos mokykloje 1795–1918 metais: carizmo politika ir tautos interesai. *Pedagogika*, 2005, Nr. 80, p. 31.

³⁶ Pvz., 1887 m. Petro Vileišio buvo išleistas Konstancijos Skirmuntt „Lietuvos istorijos“ vertimas (SKIRMUNT, K. *Dzieje Litwy opowiedziane w zarysie*. Kraków, 1886; SKIRMUNT, K. *Istorija Lietuws trumpei apsakyta*. New York, 1887). Šis veikalas, sulaukęs palankių atsiliepimų lietuvių spaudoje (plg. J. Basanavičiaus kritiką: *Varpas*, 1893, Nr. 1, p. 10), taip pat buvo žinomas ir laikomas vienu pavyzdinių Prūsijos lietuvių draugijos „Birutė“ aplinkoje (plg. *Varpas*, 1896, Nr. 6, p. 92).

buvo vienintelis aušrininkas, rašęs apie Lietuvos praeitį. Panašu, kad labiausiai prie atsakymo, kas formavo lietuviškąjį didįjį istorinį pasakojimą, buvo priartėjęs Juozas Jakštas, kuris greta Maironio minėjo tokius autorius kaip J. Basanavičius (turėdamas omeny visai ne 1912 m. pasirodžiusį jo veikalą), Vincas Pietaris bei Jonas Šliūpas, įvardijo jiems įtaką dariusius ankstesnių istorikų (nebūtinai lietuvių) darbus ir galiausiai pareiškė: „Daukantas laikytinas aušrininkų istorikų pirmataku“³⁷.

Būtent S. Daukanto istoriniuose raštuose išdėstyta Lietuvos praeities koncepcija XIX a. 8-ajame dešimtmetyje labiausiai tiko užsimezgančiam lietuvių nacionalizmui. Tiesa, iš keturių S. Daukanto veikalų tuo metu buvo išspausdintas tik vienas ir ne pats svarbiausias („Budus Senowęs-Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū“, 1845). Vis dėlto kitų veikalų rankraščiai buvo prieinami aušrininkams (taip pat ir Maironiui)³⁸, ir juose išdėstytais mintimis jie naudojo lietuvių nacionalizmo programai sutvirtinti. Kokį vaidmenį jie skyrė S. Daukantui ir jo kūrybai, parodo kad ir tai, jog istoriko biografija su jo nuopelnų įvardijimais pateko į pirmuosius „Auszros“ numerius³⁹. Tuo remiantis lietuviškojo didžiojo istorinio pasakojimo reikšmių sistemos formavimosi pradžią reikėtų sieti su Simono Daukanto istoriniais raštais, sykiu pripažįstant, kad didžiausią įtaką Lietuvoje įtvirtinant ir paskleidžiant šią reikšmių sistemą padarė Maironis⁴⁰.

Socialinio tinklo, kuriame pirmąsyk įsitvirtino didžiojo istorinio pasakojimo reikšmių sistema, atsiradimą reikėtų datuoti XIX a. 9-uoju dešimtmėčiu. Kaip žinia, „Ausra“ buvo bendras abipus Rusijos–Vokietijos sienos gyvenusių lietuvių, kurių bendradarbiavimas prasidėjo dar iki „Ausrai“ pasirodant, projektas. Šis bendradarbiavimas sudarė prielaidas tam, kad abiejose sienos pusėse atsirastų žmonių, palaikančių ne tik minėtąją reikšmių sistemą, bet ir patį suvokimą, kad praeitis gali būti dabarties vertybių orientavimo ir palaikymo įrankis. Tiesa, pirmieji bandymai tai įtvirtinti nebuvo sėkmingi: „Lietuviškos Ceitungos“ redaktorius Martynas Šernius dėl spaudimo 1882–1883 m. buvo priverstas nutraukti bendradarbiavimą su J. Basanavičiumi; panašios reakcijos dėl tos pačios priežasties turėjo sulaukti ir Adomo Einaro redaguojamas „Naujasis Keleiwis“⁴¹. Tai aiškiai liudija, kad Prūsijos lietuvių visuomenė nebuvo pasirengusi priimti „didlietuviškos“ istorijos. Reikėjo kažko tokio, kas būtų labiau susiję su jų pačių gyvenamojo meto aktualijomis. Būtent dėl šios kolizijos lietuviškasis didysis istorinis pasakojimas nuo XIX a. paskutiniojo dešimtmečio, galima sakyti, ėmė plėtotis dviem kryptimis (ypač apibūdinant XVI–XIX a. laikotarpį). Kita vertus, šios kryptys turėjo ir nemažą bendrybių, ypač kalbant apie laikotarpio iki XVI a. vaizdavimą. Gana aiškų vaizdą, a) kokie buvo lietuviškojo istorinio pasakojimo Prūsijos Lietuvoje turinio struktūros elementai ir b) kiek perteikimo variacijų jie turėjo, galima susidaryti iš keliolikos nuo 1890 iki 1923 m. pasirodžiusių Prūsijos lietuvių parašytų istorinių tekstų.

Trumpai kalbant apie antrąjį klausimą, derėtų išsakyti pažymėti, kad analizuojamų tekstų autorių pažiūras galima suskirstyti į tris grupes. Pirmajai grupei priskirčiau autorius, kurie, vaizduodami Prūsijos lietuvių praeitį, didesniu ar mažesniu mastu integravo aušrininkų palaikomą praeities koncepciją apie senovės lietuvių ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (LDK), tačiau beveik ne-

³⁷ JAKŠTAS, J. Lietuvos aušrinė istoriografija. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. VIII. Roma, 1974, p. 221–240 (cit. p. 226). Plg. KRAPAUSKAS, V. *Nationalism and Historiography: the Case of Nineteenth-Century Lithuanian Historicism*. Boulder (Colo.), 2000, p. 107–143, 159–167.

³⁸ Plg. ZABORSKAITE, V. *Maironis*. 2-oji laida. Vilnius, 1987, p. 45–46; KRAPAUSKAS, V. Op. cit., p. 110, 111, 112.

³⁹ Simanas Daukantas, Lietuvos rasztininkas. *Ausra*, 1883, Nr. 1, p. 13–15; Nr. 2, p. 41–43.

⁴⁰ S. Daukanto kūryba laikytina tik vienu iš Maironio Lietuvos istorijos versiją inspiravusių šaltinių. S. Daukanto ir Maironio versijos skyrėsi ne tik pagonybės–krikščionybės vertinimu, bet ir daugeliu kitų aspektų. Gana plačiai visa tai yra atskleidusi ZABORSKAITE, V. Op. cit., p. 32–36, 40–55.

⁴¹ Žr.: J. Basanavičiaus pastabą (*Ausra*, 1883, Nr. 1, p. 18). Plg. [BRUOŽIS, A.] PROBOČIŲ ANŪKAS. *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai*. Tilžė, 1920, p. 92–93; KAUNAS, D. *Iš lietuvių knygų istorijos: Klaipėdos krašto lietuvių knyga iki 1919 metų*. Vilnius, 1986, p. 55–56.

atliepė dabarties aktualijų, susijusių su minėtoje komunikacijos terpėje palaikomomis idėjomis. Tokiais autoriais laikytini Kristupas Jurkšaitis, savo redaguojamame „Tilžės Keleivyje“ 1902 m. paskelbęs tęstinę publikaciją apie lietuvių „giminės“ praeitį⁴², ir Katyčių parapijoje gimęs Tūngeno (Braunsbergo apskr.) katalikų mokytojas Nikodemus Jaunus, kurio tekstas, skirtas prūsų ir Vokiečių ordino laikų istorijai, išvydo dienos šviesą kaip tęstinę publikaciją, paskelbta 1906 m. „Lietuviškoje Ceitungoje“⁴³. Antrajai grupei derėtų priskirti autorius, kurie, integruodami aušrininkų palaikomą praeities koncepciją ir iš esmės su ja tapatindamiesi, kartu atliepė dabarties aktualijas, susijusias su minėtoje komunikacijos terpėje palaikomomis idėjomis, ir jų pagrindu siūlė nuosaikias veiklos priemones. Šioje grupėje matyčiau Tilžės Lietuvių giedotojų draugijos įkūrėją ir vadovą Vydūną, kunigą Vilių Gaigalaitį ir Lietuvininkų susivienijimo Prūsiose pagrindinį iniciatorių bei leidinių rengėją Aną Bruožį. Tarp jų veikalų minėtini pastarojo susivienijimo išleistas literatūros almanachas „Bendraitė“⁴⁴, Vydūno originalus veikalas „Senutė“⁴⁵ bei šio autoriaus tekstas „Mūsų uždavinis“⁴⁶, V. Gaigalaičio „Lietuvos Nusidawimai ir mūsų Raβliawa“⁴⁷, taip pat daugelis A. Bruožio tekstų: pradedant draugijos „Birutė“ veiklos apžvalga⁴⁸ ir veikalu „Prusu Lietuwe“⁴⁹, kuris vėliau buvo išplėtotas į du atskirus veikalus⁵⁰, baigiant jo knyga, skirta Prūsijos Lietuvos raštijos kūrėjams⁵¹. Trečiajai grupei priskirtinas radikaliausiomis pažiūromis išsiskyręs spaustuvininkas Martynas Jankus. Produktiviausias jo kaip istorijos rašytojo laikotarpis buvo paskutinysis XIX a. dešimtmetis: 1891 m. pasirodė dvi nedidelės apimties jo knygutės „Klaipėda ir Lietuwininkai“⁵² ir „Trumpi nusidawimai Prusu Lietuwos“⁵³, kiek vėliau jis išleido „Lietuwninku bei Lietuvos Nusidawimus“⁵⁴. Jo veikaluose irgi integruota aušrininkų palaikoma praeities koncepcija ir su ja susitapatinta, kartu yra atlieptos dabarties aktualijos, susijusios su antigermanizacine dalies Prūsijos lietuvių veikla, tačiau šie veikalai pasižymi kone labiausiai išreikštu bėkompromisiu bandymu atskirti lietuvius nuo vokiečių, pastarųjų vaidmenį istorijoje visaip juodinant ir neigiant. Pastarajai grupei iš esmės derėtų priskirti ir Albino Rimkos 1914 m. pasirodžiusį tęstinį

⁴² [JURKŠAITIS, K.] Lietuwininku Gimines Nusidawimai. *Tilžės Keleivis*, 1902 01 08 – 1902 12 27, Nr. 2–103. K. Jurkšaičio pasakojimas, lyginant jį su kitais tekstais, turinio prasme smarkiai išsiskiria. Beveik ⅓ šio pasakojimo buvo skirta priešistoriniams laikams, o pats tekstas sukurtas kompiliuojant biblijinius motyvus (chronologinis atskaitos taškas – „pasaulio sutvėrimas“) su tuometiniais archeologijos, kalbotyros, etnografijos duomenimis ir grožine literatūra.

⁴³ JAUNUS, N. Nusidawimai apie Senuosus Prusus. *Lietuviška Ceitunga*, 1906 09 04 – 1906 10 23, Nr. 70–84.

⁴⁴ *Bendraitė* (Prusu Lietuwu „Susiwiennyjimo“ Kn. 1). Bitėnai, 1902.

⁴⁵ [VYDŪNAS]. *Senutė* („Prusu Lietuwu Susiwiennyjimo“ Kn. 2). Bitėnai, 1904.

⁴⁶ VYDŪNAS. *Mūsų uždavinis*. Tilžė, 1911 (straipsnyje cituojama 2-oji laida: Tilžė, 1921).

⁴⁷ GAIGALAITIS, V. *Lietuvos Nusidawimai ir mūsų Raβliawa*. Tilžė, [1920].

⁴⁸ [BRUOŽIS, A.] KLAIPĖDIŠKIS, A. B. „Byrutė“. *Dvidešimtmetinių sukaktuvių atminimui*. Tilžė, 1905.

⁴⁹ [BRUOŽIS, A.] *Prusu Lietuwe. Perzwalga lietuwišku Peticijonu, Deputacijonu bey polytiβku Weikimu*. Lužen, 1906.

⁵⁰ [BRUOŽIS, A.] KLAIPĖDIŠKIS, A. B. Mažosios Lietuvos politikos veidrodis. *Mūsų žinydas*, 1922, t. II, Nr. 1 (4), p. 99–138; Nr. 2 (5), p. 338–376; Nr. 3 (6), p. 616–656; Nr. 7, p. 126–157; Nr. 8, p. 400–429 [Straipsnyje cituojamas atskiros knygos pavidalu perleistas variantas: [BRUOŽIS, A.] KLAIPĖDIŠKIS, A. B. *Mažosios Lietuvos politikos veidrodis*. Kaunas, 1923]; [BRUOŽIS, A.] KLAIPĖDIŠKIS, A. B. Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos. *Mūsų žinydas*, 1923, t. IV, Nr. 10, p. 108–124; Nr. 11, p. 354–366; Nr. 12, p. 508–538; t. V, Nr. 13, p. 101–129 [Straipsnyje cituojamas atskiros knygos pavidalu perleistas variantas: BRUOŽIS, A. *Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos*. Red. V. VILEIŠIS. Kaunas, 1935].

⁵¹ [BRUOŽIS, A.] PROBOČIŲ ANŪKAS. *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesniejie lietuvių kalbos mylėtojai*. Tilžė, 1920.

⁵² [JANKUS, M.] MERTINAITIS, M. J. *Klaipėda ir Lietuwininkai*. Tilžė, 1891.

⁵³ JANKUS, M. *Trumpi nusidawimai Prusu Lietuwos*. Tilžė, 1891.

⁵⁴ JANKUS, M. *Lietuwninku bei Lietuvos Nusidawimai*. Bitėnai, 1897.

straipsnį – kompiliacinio pobūdžio, tačiau pateikiantį originalų požiūrį į lietuvių padėtį Vokietijos valdomoje Prūsijos Lietuvoje⁵⁵.

Pereinant prie lietuviškojo istorinio pasakojimo turinio aptarimo, pirmiausia derėtų išskirti dvi ypatybes, kurios buvo būdingos iš esmės visiems minėtiems autoriams. Pirmoji – tai tautų, kaip perenialistinių (antlaikinių)⁵⁶ vienetų traktavimas. Beveik visi minėtų veikalų autoriai tautinį bendruomeniškumą apibūdinusias kategorijas (šiuo atveju „lietuviai“ ir „vokiečiai“), būdingas savo gyvenamajam metui, projektavo į praeitį, šitaip suteikdami praeities perspektyvą dabarčiai. Beveik visi autoriai lietuvius įžvelgė jau priešistorėje, o lietuvių ir vokiečių santykių raidą vaizdavo prasidedant XIII amžiuje. Taigi Vydūno įsivaizdavimas, kad lietuvių „tauta“ gyvena jau septynis šimtmečius⁵⁷, dar buvo mažiausiai anachronistiškas. Toliausiai šia prasme pažengė K. Jurkšaitis, kuris lietuvių kilmę apibūdino remdamasis biblijiniais siužetais. Anot autoriaus, jie buvę „Adomo vaikai“, Nojaus vyriausiojo sūnaus Jafeto palikuonys⁵⁸. Su aptariama lietuviškojo istorinio pasakojimo ypatybe buvo susiję ir tai, kad daugelis autorių perenialistiškai suvokiamiems lietuviams apibūdinti vartojo sąvokas „lietuvininkai“⁵⁹ ar netgi „prūsų lietuviai“⁶⁰ – tai yra sąvokas, kuriomis apibūdino save patys Prūsijos lietuviai. Taip buvo pabrėžiamas lietuvių autochtoniškumas jų dabartyje apgyvendintoje teritorijoje. K. Jurkšaitis rašė, kad „Lietuwininkai yra labai sena Gimine su seniausiu dar gyva indogermaniška Kalba“, kuri labiausiai panaši į seniai išnykusią sanskrito kalbą; jų tėviškė buvo „Azijoje“, bet dar prieš didįjį tautų kraustymąsi lietuvininkai atėjo į dabartinę Lietuvą, taigi „Lietuva mums iš seniausios Senovės priklauso kaip tikroji mūsų Tėviškė“⁶¹. Panašiai Vydūnas „Senutėje“, apibūdindamas lietuvių papročius ir būdą senovėje, suvokė tai kaip „mūsų krašto“ ir jo gyventojų apibūdinimą⁶².

Antroji ypatybė, būdinga daugumai minėtų autorių, buvo pastangos į savo pasakojimus integruoti „Didžiosios“ Lietuvos, ypač LDK iki Krėvos unijos, Vytauto mirties ar Liublino unijos, istoriją, imituojant, derinant ir adaptuojant S. Daukanto, Maironio ar kitus tuo metu prieinamus „savus“ istorinius veikalus. LDK buvo vaizduojama kaip bendra visų lietuvių valstybė, tad su ja susijusios reikšmės turėjo tapti aktualios ir Prūsijos lietuviams. Pirmoji tokia Lietuvos istorija, orientuota į Prūsijos lietuvius (išspausdinta gotikiniu šriftu) buvo M. Jankaus „Lietuwninku bei Lietuws Nusi-dawimai“. Šis tekstas laikytinas suglaustu ir prie Prūsijos Lietuvos aktualijų minimaliai priderintu S. Daukanto istorinio naratyvo variantu, kuriame, pradedant lietuvių krašto, būdo, tikėjimo, ūkio, paprotinės teisės aprašymu, didžiausias dėmesys skiriamas LDK istorijai iki Liublino unijos. Panašiai kaip M. Jankui, V. Gaigalaičiui „Lietuws nusidawimai“ iš esmės irgi yra vien tik LDK istori-

⁵⁵ RIMKA, A. Prūsų Lietuva ir lietuviai. *Lietuws žinios*, 1914 07 01 (14) – 1914 07 20 (08 02), Nr. 143–160. A. Rimkos tęstinį straipsnį išskiriu iš kitų panašiu metu pasirodžiusių ne pačių Prūsijos lietuvių parašytų tekstų apie Prūsijos lietuvius (pvz., ŠLIŪPAS, J. *Mažoji arba Prūsiškoji Lietuva 19-tame šimtmetyje*. Chicago, 1910; RÖMER, M. *Litwini w Prusiech Książęcych*. Kraków, 1911), kadangi A. Rimka, rengdamas jį, konsultavosi su keliomis dešimtimis Prūsijos lietuvių, kuriuos visus išvardijo savo straipsnio pradžioje. Tai leidžia manyti, kad pačių Prūsijos lietuvių praeities savivaizdis turėjęs padaryti autoriui didelę įtaką.

⁵⁶ Perenialistinę ir modernistinę nacijos sampratą ir pagrindinius jų skirtumus išsamiausiai yra aptarę Anthony Davidas Smithas. Plg. SMITH, A. D. *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London & New York, 1998; SMITH, A. D. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford & New York, 1999, p. 3-27.

⁵⁷ VYDŪNAS. *Mūsų uždavinys...*, p. 101, 103.

⁵⁸ [JURKŠAITIS, K.] Lietuwininku... *Tilžės Keleiwis*, 1902 01 08, Nr. 2, p. 3; 1902 03 05, Nr. 18, p. 4.

⁵⁹ JANKUS, M. *Lietuwninku bei Lietuws Nusidawimai...*; [JURKŠAITIS, K.] Lietuwininku...

⁶⁰ [BRUOŽIS, A.] KLAIPĖDIŠKIS, A. B. „Byrutė“..., p. 2.

⁶¹ [JURKŠAITIS, K.] Lietuwininku... *Tilžės Keleiwis*, 1902 01 08, Nr. 2, p. 3; 1902 01 22, Nr. 6, p. 3–4; 1902 01 29, Nr. 8, p. 3.

⁶² [VYDŪNAS]. *Senutė...*, p. 5.

ja⁶³. Dėmesio LDK istorijai, ypač Vokiečių ordino kovų su Lietuva siužetui, skyrė ir K. Jurkšaitis. Šis autorius Lietuvos istoriją išsamiau pateikė iki 1386 m., Krėvos uniją vertinamas kaip Lietuvos karalystės „galą“⁶⁴. Pavienius LDK istorijos vaizdinius bandyta aktualizuoti ir Lietuvininkų susivienijimo Prūsiose almanache „Bendraitė“. Į jį pateko ištrauka iš S. Daukanto „Lietuvos istorijos“ (siužetas, susijęs su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino sūnumi, Naugarduko kunigaikščiu Karijotu), A. Bruožio sukurtas istorinis pasakojimas „Kęstutis ir Birutė“, Mortos Raišukytės istorijos rašinys „Ona ir Vytautas“, taip pat rašinys apie lietuvių „tautišką dvasią“, kurios iš dalies buvo ieškoma LDK istorijoje. Tam tikrą dėmesį LDK istorijai, aktualizuojamas Vokiečių ordino kovų su LDK siužetą, skyrė ir N. Jaunus. Vis dėlto visi šie autoriai savo tekstuose nesugebėjo išspręsti vieno esminio klausimo, kuris buvo iškeltas dar 1896 m. balandį draugijos „Birutė“ visuotiniame susirinkime⁶⁵. Pastarajame buvo aptariama idėja paskelbti Prūsijos lietuviams skirtą Lietuvos istoriją, kuri ne tik pasakotų „Didžiosios“ Lietuvos praeitį, bet ir integruotų į šį pasakojimą Prūsijos Lietuvos istoriją. Prie tokio sumanymo įgyvendinimo, manyčiau, labiausiai pavyko priartėti Vydūnui. Jau „Senutėje“, nors ir gana atsietai, LDK istorijos pateikimą jis suderino su Prūsijos lietuvių istorija, kai kuriose vietose netgi pažymėdamas esminius skirtumus. Ypač Vydūnas atkreipė dėmesį į tai, kad LDK lietuvių kalba ir rašyba patyrė didelę lenkų kalbos įtaką, o Prūsijos Lietuvoje lietuvių kalbos, švietimo, rašto sąlygos buvusios žymiai geresnės⁶⁶. Dar labiau integruotumo aspektą Vydūnas išreiškė „Mūsų uždavinys“, kur pateikė svarstymus apie lietuvių tautą, matydamas jos bendrą kalbą, kraują, sąmonę ir netgi bendrą „tautos gyvėjimą“ XIX amžiuje⁶⁷.

Galima būtų išskirti ir kelis konkrečius simbolius, kuriuos, perteikdami LDK istoriją, minėti autoriai stengėsi priartinti prie Prūsijos lietuvių. Tai – Lietuvos didieji kunigaikščiai Vytautas ir Kęstutis (pastarasis kiek mažesniu mastu) bei Žalgirio mūšis. Vytautas pirmiausia buvo Lietuvos didžiausios galybės, jos „aukso amžiaus“, po kurio prasidėjęs nuosmukis, simbolis⁶⁸. Kodėl jam buvo skiriama tiek vietos, iš dalies paaiškino M. Jankus: tai buvo simbolis, įgalinęs parodyti, kad anksčiau lietuviai buvo galingi ir kariavo su visais, kadangi, skirtingai nei dabar, anuomet suprato, jog naikinimui reikia priešintis⁶⁹. Žalgirio mūšį savo ruožtu daugelis autorių vaizdavo pirmiausia kaip „kryžiuočių galo“ simbolį⁷⁰. Šiuo požiūriu išsiskyrė tik Vydūno vertinimas: pritardamas tam, kad „Kryžeiwei prarado savo Galybę tame Mūšyje“, jis sykiu siūlė nepamiršti, kad po to mūšio prasidėjo ir lietuvių tautos nuosmukio laikotarpis⁷¹.

Priartėjus prie minėtiems simboliams teikiamų reikšmių, galima pereiti prie dar vienos lietuviškojo istorinio pasakojimo ypatybės, kuri, tiesa, buvo būdinga ne visiems, bet daugumai aptartų autorių tekstų. Ši ypatybė buvo neigiamas, sunegatyvintas vokiečių ir lietuvių santykių istorijos vaizdavimas. Du pagrindiniai tam pasitelkiami įrankiai buvo lietuvių prievartinės germanizacijos ir Vokiečių ordino kaip prūsų ir lietuvių naikintojo įvaizdžiai. Šiedu įvaizdžiai, beje, buvo susieti

⁶³ GAIGALAITIS, V. Op. cit., p. 4–8.

⁶⁴ [JURKŠAITIS, K.] Lietuvininku... *Tilžės Keleiwis*, 1902 09 17, Nr. 74, p. 3–4; 1902 09 24, Nr. 76, p. 1–2.

⁶⁵ Žr.: JAUNUTIS. Iš Prūsų Lietuvos. *Varpas*, 1896, Nr. 6, p. 91–92.

⁶⁶ [VYDŪNAS]. *Senutė...*, p. 56–57, 64–65.

⁶⁷ VYDŪNAS. *Mūsų uždavinys...*, p. 101–167.

⁶⁸ Šį nuosmukio, prasidėjusio po Vytauto valdymo, teiginį ypač palaikė Vydūnas ir V. Gaigalaitis. Plg. [VYDŪNAS]. *Senutė...*, p. 38–54; GAIGALAITIS, V. Op. cit., p. 6–8.

⁶⁹ [JANKUS, M.] MERTINAITIS, M. J. *Klaipėda ir Lietuvininkai...*, p. 4.

⁷⁰ JANKUS, M. *Trumpi nusidawimai...*, p. 6–7; JANKUS, M. *Lietuwninku bei Lietuwos Nusidawimai...*, p. 68; [JURKŠAITIS, K.] Lietuwininku... *Tilžės Keleiwis*, 1902 09 24, Nr. 76, p. 1; [BRUOŽIS, A.] *Prusu Lietuwei...*, p. 6; GAIGALAITIS, V. Op. cit., p. 7.

⁷¹ Plg. [VYDŪNAS] VDS. *Didysis Mūšis. Nauja Lietuwiška Ceitunga*, 1910 07 14, Nr. 83, p. 1–2; VYDŪNAS. *Mūsų uždavinys...*, p. 104.

tarpusavyje, kadangi Vokiečių ordinas neretai ir buvo vaizduojamas kaip lietuvių germanizacijos pradininkas⁷².

„Lietuvių virsmą vokiečiais“ lietuvių nacionalizmo inspiruotojai laikė esmine problema, dėl kurios lietuvių „giminė“ esą galėjusi apskritai sunykti⁷³. Būtent tai lietuviškajame istoriniame pasakojime skatino tiek vietos skirti germanizacijai atskleisti. Daugybė istorinių pavyzdžių turėjo parodyti, kad vokiečiai visą laiką (jau nuo Vokiečių ordino laikų) stengėsi suvokietinti tiek patį kraštą, tiek ir jo autochtonus gyventojus lietuvius. Štai M. Jankus 1891 m. be kompromiso pareiškė: visi krašto vietovardžiai ir vandenvardžiai yra lietuviškos kilmės, o „Wokieczi jau Krieczi-onybe atgabendami, panorėjo Wisą Kraštą abelnai suwokiecziuoti“, tad Klaipėda tapo Memeliu, Šilokarčema – Heydekrugu ir t. t.⁷⁴ Toliau užkariavę ir užspaudę prūsus, „Kryžokai geidė su wisu noru pasmerkti ir Lietuwininkus: ir jie turį buti pergalėtais ir ten turį jie po jungu Jezaus Kristaus slinkti į baudžiawas atlikti darbus augancziai Wokiecziū ponijai“⁷⁵. A. Bruožis rašė, kad kryžiai „sunaikino wislab kas lietuwiška“, lietuviai buvo pavergti ir jų švietimu ilgai nebuvo rūpinamasi, o kai ilgainiui jie vis dėlto sulaukė mokytojo ir pramoko skaityti, visas švietimas ir spauda kreipė lietuvius į „Nūlankumą ir Pasidawimą į Waldziôs Globą“⁷⁶. Anot autoriaus, intensyviausias germanizacijos periodas prasidėjo XVIII a., kai imta siekti „tautiškąjį lietuvių gyvastį apmarinti“; XIX a. mokytojai jau gavo papildomą atlyginimą „už lietuvių kūdikių suvokietinimą“, o XIX a. pab. valdžia ėmusi slopinti ir lietuviškąją raštiją⁷⁷. Vydūnas irgi pripažino, kad susidūrimas su vokiečiais vertė Prūsijos lietuvius keisti savo senuosius apdarus, namų apyvokos reikmenis, ūkininkavimą, ir nors Prūsijos Lietuvoje lietuvių kalbos, švietimo, rašto sąlygos buvo daug geresnės nei Didžiojoje Lietuvoje, tačiau per tai vis daugiau Prūsijos lietuvių pamiršo savo tautą ir dėjosį vokiečiais⁷⁸. Galiausiai M. Jankus viename savo veikalų pareiškė, kad vokiečiai ir dabar dar skiria milijonus lietuvininkams išnaikinti, o kitame sukonkretino, teigdamas, esą 1840–1848 m. karalius Friedrichas Vilhelmas IV išleido apie 8 mln. markių lietuvininkams suvokietinti per mokyklas⁷⁹. Visa tai turėjo neleisti suabejoti tuo, jog vokiečiai siekia suvokietinti ar net išnaikinti lietuvius.

Ši permanentinės germanizacijos tezė buvo ypač atskleista A. Rimkos tekste, kuris germanizaciją laikė ne vieninteliu, bet lemiamu Prūsijos lietuvių „ištautėjimo“ veiksmu⁸⁰. Savitai susumuodamas ankstesnių autorių ir vokiečių istoriografijos teiginius, germanizacijos pradžią jis irgi nukėlė į Vokiečių ordino laikus, bet aktyviausią jos etapą pripažino prasidėjus XVIII a., kai Friedrichas Vilhelmas I pradėjo Lietuvos kolonizaciją. Kolonizaciją jis laikė vienu pagrindinių veiksmų, kuris „lietuvius skriaudžia ne tik turtu ir per tai jau netiesioginiu būdu trukdo jų kultūros plėtojimąsi, bet drauge ir stačiai juos demoralizuoja, o su tuo veda ir prie degeneracijos (išsigimimo)“⁸¹. Pasiremdamas vokiečių autorių išvadomis, A. Rimka konstatavo, kad Friedrichas Vilhelmas I „sąmoningai veikė principu: „viena valstybė–viena kalba““, ir tuo pasižymėjo visi vėlesni jo įpėdiniai iki pat šių dienų⁸². Lietuvius socialine ir tautine prasme menkinančios sąlygos išugdė tokias jų savybes

⁷² Pvz., JANKUS, M. *Trumpi nusidawimai...*, p. 2–7; RIMKA, A. Prūsų Lietuva ir lietuviai. *Lietuvos žinios*, 1914 07 03 (16), Nr. 145, p. 2.

⁷³ Žr. [BASANAČIUS, J.] B. Priekalba. *Auszra*, 1883, Nr. 1, p. 3–4.

⁷⁴ [JANKUS, M.] MERTINAITIS, M. J. *Klaipėda ir Lietuwininkai...*, p. 2–3.

⁷⁵ JANKUS, M. *Trumpi nusidawimai...*, p. 6.

⁷⁶ [BRUOŽIS, A.] KLAIPĖDIŠKIS, A. B. „Byrutė“..., p. 2, 5.

⁷⁷ [BRUOŽIS, A.] PROBOČIŲ ANŪKAS. *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai...*, p. 23, 45.

⁷⁸ [VYDŪNAS]. *Senutė...*, p. 52–54, 55, 64–65.

⁷⁹ Plg. [JANKUS, M.] MERTINAITIS, M. J. *Klaipėda ir Lietuwininkai...*, p. 5; JANKUS, M. *Trumpi nusidawimai...*, p. 10.

⁸⁰ RIMKA, A. Prūsų Lietuva ir lietuviai. *Lietuvos žinios*, 1914 07 03 (16), Nr. 145, p. 2.

⁸¹ Ibid., 1914 07 05 (18), Nr. 147, p. 3.

⁸² Ibid., 1914 07 04 (17), Nr. 146, p. 3.

kaip nežmoniškumas, nejautrumas, tingumas, apatiškumas lemiamų pokyčių atžvilgiu, o „vokiečių valdžia“ XIX a. vykdė politiką, orientuotą į lietuvių vergų dvasios sutvirtinimą. Gyvenimas kontrabandos apimtame pasienyje, biurokratinės sistemos ir autokratinio valstybės valdymo struktūros ypatybės, švietimo politika, kuria „jau vaikų širdys stengiamasi iš mažens užkariauti“, kariuomenė, spauda, Bažnyčia – visa tai veiksniai, anot A. Rimkos, lėmę Prūsijos lietuvių „ištautėjimą“.

Siekiant neigiamai pavaizduoti vokiečių ir lietuvių santykių patirtį Prūsijos Lietuvoje ir sykiu ugdyti jų „atsparumą germanizacijai“, buvo tikslingai pasirenkamos ir atakuojamos reikšmės, kurios buvo aktualios Rytų Prūsijos regioninei savimonei ir (ar) priklausė svarbiausiems borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo siužetams. Dažniausia tokios atakos pasekmė buvo reikšmės konvertavimas iš pozityvios, kokią simbolis ar praeities elementas turėjo Rytų Prūsijos regioninėje savimoneje ir (ar) borusianistiniame didžiajame istoriniame pasakojime, į negatyvią.

Visų pirma tai pasakytina apie Vokiečių ordinui teikiamas reikšmes: pozityvus jo vertinimas Rytų Prūsijoje buvo įtvirtintas istoriko Johannes Voigto pastangomis, o vėliau dar išpopuliarintas Heinricho von Treitschkės. Lietuviškajame istoriniame pasakojime, atvirkščiai, stengtasi įtvirtinti neigiamą Vokiečių ordino įvaizdį, taip bandant pašalinti iš Prūsijos lietuvių sąmonės vieną svarbiausių regioninės Rytų Prūsijos savimonės elementų. „Kryžiuokų“ arba „kryželninkų“ vertinimo kanoną 1881 m. spaudoje paskelbtame tekste „Apie Križokus“ nustatė Jonas Basanavičius⁸³. Jis padėjo lygybės ženklą tarp „kryžiuokų“ ir vokiečių, priskirdamas jiems lietuvių vargintojų ir naikintojų vaidmenis. „Vokiečių kryžiuokai“, be Baimės Dievo ir Saužynės [...] trokšdavo Turtų ir Kraujo mūsų Brolių – Lietuvių⁸⁴, jie „atsibaste Lietuvą varginti“, turėjo vienintelį tikslą – „išnaikintie Lietuvius“ arba bent jau aplieti jų krauju savo kardus⁸⁵. Jie kalti dėl to, kad didžioji dalis lietuvių Prūsijoje buvo išnaikinta, o kiti pabėgo. Nuo Torūnės iki Karaliaučiaus ir Geldapės, „kur Senovėje muso Prosenei gyveno“, šiandien nebeliko jokio ženklo, leidžiančio atpažinti, „jūs bi Žeme Lietuwininkams priklausė“⁸⁶ – rašė J. Basanavičius. Tokius Vokiečių ordino vertinimus, kurie buvo ne kas kita, kaip XVIII–XIX a. sandūroje vokiečių istoriografijoje įtvirtinto Ordino paveikslas reprodukuojamas, priderinant jį prie lietuvių kaip kankinių istorijos, kiti autoriai toliau tik plėtojo. M. Jankui „kryžiuokai“ yra „razbaininkai“, „iki dantų apsiblekiavę“, „žvėris žmogystės“⁸⁷, atsibeldę į šį kraštą tam, kad sunaikintų senąją prūsų kalbą ir giminę. Kitur M. Jankus, irgi tapatindamas „kryžiuokus“ su vokiečiais, vadino juos „neprieteliais“, netgi „amžiniais Lietuvos neprieteliais“⁸⁸, kurie kalti dėl prūsų likimo ir dėl to, kad latviai buvo atskirti nuo lietuvių⁸⁹. Vydūnai kryžiuotis yra „balamutas“, „žmogžudys“, „skriaudikas“, „grobuonis“, „degikas“, „vagis“⁹⁰. Jis neabejojo, kad Prūsijos lietuvių atmintyje ilgai liko „bjaurystės“ apie kryžiuočių laikais prarastas gyvybes, klykiančias moteris, verkiančius kūdikius ir pačius kryžieivius, be jokio susimylimo visa deginančius ir keikiančius⁹¹. A. Bruožis apie juos taip rašė: kryžiuokai, prisidengdami katalikybės platinimu, atėjo „Popiežiaus siuncziami Lietuvius žudyti ir jų Turtus pasisawinti“⁹²; dėl jų tūkstančiai lietuvių buvo išžudyti. Be to, juos A. Bruožis kaltino sunaikinimu „mūsų probočių“ kultūros⁹³. Nuosaikes-

⁸³ BASSANAWICZUS, J. Apie Križokus. *Naujasis Keleivis*, 1881 09 02 – 1881 10 07, Nr. 35–40.

⁸⁴ Ibid., 1881 09 02, Nr. 35, p. 228.

⁸⁵ Ibid., 1881 09 23, Nr. 38, p. 249, 250.

⁸⁶ Ibid., 1881 10 07, Nr. 40, p. 263.

⁸⁷ JANKUS, M. *Trumpi nusidawimai...*, p. 4–5.

⁸⁸ Plg. JANKUS, M. *Lietuwninku bei Lietuvos Nusidawimai...*, p. 38, 42, 43.

⁸⁹ Ibid., p. 96.

⁹⁰ [VYDŪNAS]. *Senutė...*, p. 21; VĖDŪNAS. *Mūsų uždavinys...*, p. 125.

⁹¹ [VYDŪNAS]. *Senutė...*, p. 51.

⁹² [BRUOŽIS, A.] *Prusu Lietuvie...*, p. 5; plg. VĖDŪNAS. *Mūsų uždavinys...*, p. 124.

⁹³ BRUOŽIS, A. *Mažosios Lietuvos mokyklos...*, p. 11.

niu Vokiečių ordino vertinimu pasižymėjo tik K. Jurkšaitis, N. Jaunus ir V. Gaigalaitis. N. Jaunus tekstą šiuo požiūriu, ko gero, apskritai reikėtų vertinti kaip neutralų. Panašiai Vokiečių ordiną apibūdino ir V. Gaigalaitis (vienintelis rimtesnis priekaištas – nesirūpino „Lietuwius Baudžiauninkus su Dievo Žodžiu“ aprūpinti⁹⁴). Tačiau K. Jurkšaičio pateiktas Vokiečių ordino paveikslas gali būti laikomas dviprasmiu. Viena vertus, jis stengėsi pateisinti senprūsius bei lietuvininkus, kurie esą jau turėjo savo dievą, o kryžiuočiai jiems siūlė krikščionybę su naujais „balvonais“; antra vertus, K. Jurkšaičio manymu, senprūsiams bei lietuvininkams būtų užtekę paklusti priimant krikščionybę, kaip pasielgė visos aplinkinės „giminės“, ir jie nebūtų buvę išnaikinti⁹⁵. Kryžiuočiai, pasak jo, atėjo žemę ir laisvę atimti ir visus baudžiauninkais paversti⁹⁶, kita vertus, jie atnešė nemažai gero – ne tik krikščionybę; jie statė pilis bei miestus, miestelius, nusausino žemumas prie Vyslos, išmokino žmones žemę dirbti ir t. t.⁹⁷ Visgi toks vertinimas bendrame kontekste, kaip matome, buvo labiau išimtis.

Kiti bandymai konvertuoti atskirų borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo elementų, su kuriais tapatinosi Prūsų lietuviai, reikšmes, pirmiausia matomi pastangose pakeisti Hohenzollernų dinastijai ir Vokietijos suvienijimo karams teikiamas reikšmes. Šiuo aspektu irgi matyti atskirų autorių požiūrių skirtumai. Pvz., M. Jankus Hohenzollernų valdymo laikmetį siejo su Prūsijos lietuvių virsmu baudžiauninkais⁹⁸, o K. Jurkšaitis, atvirkščiai, rašė, kad būtent Hohenzollernams ir „pasikeitusiems laikams“ Prūsijos lietuviai turi dėkoti už baudžios panaikinimą⁹⁹. M. Jankus ir kiti autoriai, taikę savo tekstuose šią reikšmių konvertavimo strategiją, stengėsi išguiti etatistinės pasaulėžiūros liekanas, įtikindami Prūsijos lietuvius, kad jie nebeturi būti lojaliais Hohenzollernų pavaldiniais, laukiančiais „valdžios malonės“, bet turi patys kovoti už savo teises ir rūpintis jomis. Antai A. Bruožis rašė, kad lietuviai, ilgai nieko nenučiuokdami „apie Tautystę“¹⁰⁰, pradėjus išstūminėti lietuvių kalbą iš viešojo gyvenimo, ir toliau elgėsi kaip lojalūs kaizerio pavaldiniai. Jie visuomet buvo ištikimi Hohenzollernų „padonai“, maža to, už Hohenzollernų monarchiją, kai prireikdavo, stodavo savo krauju, tačiau mainais už visa tai gaudavo vis atsinaujinančius bandymus išguiti lietuvių kalbą, uždrausti jos vartojimą bažnyčiose, mokyklose, etc.¹⁰¹ Dar tiesmukiau parašė M. Jankus, susiedamas Vokietijos suvienijimo karus ir patį Vokietijos suvienijimą su jų pagrindine pasekme Prūsijos lietuviams – nauju įstatymu, įtvirtinusi vokiečių kalbą kaip vienintelę dėstomąją kalbą mokyklose¹⁰². Prūsijos lietuvių spaudoje pasirodė ir daugiau tekstų, skirtų Hohenzollernų sunegatyvinimui: antai J. Vanaigaičio redaguojama „Byrutė“ 1910 m. paskelbė visą Hohenzollernų dinastiją diskredituojantį tekstą, kuriame pastarieji įvardyti protestantų arba liuteronų priešininkais, pilnais nuodėmių, vedusiais neblaivų gyvenimą, globojusiais baudžiava, slėgusiais ūkininkus, baudžiavą panaikinusiais tik todėl, kad prie „to priware Napoleono Kardas“; galiausiai straipsnio autorius pažymėjo, kad Wilhelmo I laikais „prasidėjo Slopinimas newokiškųjų Kalbų Prusijoje, kursai iki šiai Dienai tebesipleczia“¹⁰³.

⁹⁴ GAIGALAITIS, V. Op. cit., p. 9.

⁹⁵ [JURKŠAITIS, K.] Lietuwininku... *Tilžės Keleiwis*, 1902 08 13, Nr. 64, p. 4; 1902 08 20, Nr. 66, p. 4.

⁹⁶ Ibid., 1902 08 20, Nr. 66, p. 4.

⁹⁷ Ibid., 1902 09 03, Nr. 70, p. 3.

⁹⁸ JANKUS, M. *Trumpi nusidawimai...*, p. 8–9.

⁹⁹ [JURKŠAITIS, K.] Lietuwininku... *Tilžės Keleiwis*, 1902 12 27, Nr. 103, p. 3.

¹⁰⁰ [BRUOŽIS, A.] KLAIPĖDIŠKIS, A. B. „Byrutė“..., p. 8.

¹⁰¹ [BRUOŽIS, A.] *Prusu Lietuwei...*, p. 9–18.

¹⁰² JANKUS, M. *Trumpi nusidawimai...*, p. 12.

¹⁰³ BUKSNAWICZIUS, A. *Zwilgsnis uz Mokyklos Duriu. Byrute*, 1910, Nr. 1 (9), p. 4–9.

Aptariant šią reikšmių konvertavimo strategiją, reikia atkreipti dėmesį ir į pastangas lietuviškajame istoriniame pasakojime paneigti vieną esminių regioninio tapatumo tezių, priskyrusią vokiečiams „kultūros nešėjų“ vaidmenį. Ypač akivaizdžios pastangos šį vaidmenį sukompromituoti matomos M. Jankaus tekste „Trumpi nusidawimai Prusu Lietuvos“, kuriame visas vokiečių negatyvus poveikslas yra pajungiamas jų kultūros tariamam aukštumui paliudyti: „wokiškam ciwilisationui [...] tik galime uždėkawoti, kad jie Prusus [...] wisai išpjovė ir traukė prieš dideję Lietuvą“¹⁰⁴; aktyvaus „Birutės“ veikėjo Viliaus Bruožio, dvylikai savaičių valdžios institucijų patalpino į beprotnamį, pavyzdys irgi turėjo paliudyti vokiečių tautos „civilizuotumą“ ir jų kaip „kultūros nešėjų“ vaidmenį. „Mano mieris yra tiktai trumpai parodyti kelią, koku mes eiti turime jei norime apsisaugoti mūsų senoviškų apsirikimū, o galiaus parodau paweikslą, per ką ir kaip išsidirbo toksai perkreiptas supratimas, buk Lietuwininkai turi dėl garbės kokios ten wokiškos kultūros sawają, jau nū tūkstancziū metų pastowinicziają, paniekinti ir priimti swetimą kulturą drauge ir swetima kalbą. Parodau, kaip wisa ta kultura mus palaimino ir dūdu supratimą, kiek dėkawoti turime tiems kurie atvedė mus į šiandienišką padėjimą“¹⁰⁵ – ironiškai rašė M. Jankus. Antra vertus, reikia pastebėti, kad ši pastanga sukompromituoti išgalėjusį stereotipą apie vokiečius kaip „kultūros nešėjus“ prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvo būdinga išimtinai M. Jankui. Dauguma kitų autorių tokių veiksmų nesiėmė, tikėtina, puikiai suvokdami jų bergždumą. Antai Vydūnas veikėjus, raginusius mylėti tėvų kalbą ir likti lietuviais tuos, kurie norėdami „išeiti iš zemumo ir tamsumo“, glaudėsi „prie swetimos tautos“, tiesiai vadino „nesusiprātėliais“¹⁰⁶. Be to, lietuviškajame istoriniame pasakojime galima aptikti ir M. Jankui neakivaizdžiai prieštaraujančių tezių: pvz., K. Jurkšaitis savo tekste, kaip jau minėta, sekdamas J. Voigtu, iš dalies palaikė stereotipą apie vokiečius kaip „kultūros nešėjus“, nurodydamas, kad Vokiečių ordinas sukūrė prūsų žemėse klestinčią aukštos kultūros valstybę¹⁰⁷.

Ketvirtoji ir paskutinioji aptartina lietuviškojo istorinio pasakojimo ypatybė buvo tiesiogiai susijusi su bandymu „įkvėpti“ Prūsijos lietuvius savąją kalbą ir papročius traktuoti kaip esminį savitumo elementą, suvokti savo kalbinį bendrumą su kitapus sienos gyvenusiais lietuviais ir kalbinio savitumo pagrindu išmokti vertinti save kaip lygiavertę vokiečiams tautinę bendruomenę. Be tiesioginių paraginimų būtent taip ir elgtis, kuriuos galima rasti J. Basanavičiaus, M. Jankaus, A. Bruožio, Vydūno tekstuose, reikėtų atkreipti dėmesį į dar vieną tokios ypatybės aktualizavimo būdą, paremtą „mokymo pavyzdžiu“ taktika, kurią savo istoriniuose veikaluose daugiausia taikė M. Jankus ir A. Bruožis. Ši taktika „juoda-balta“ principu buvo pagrįsta dualistiniu kategorizavimu, skirstant Prūsijos lietuvius į tautiškai „susipratusius“ ir „nesusipratusius“ bei iškeliant ir legitimuojant pirmųjų veiklą kaip pozityvią, besąlygiškai sektingą, vienintelę, kurios laikydamiesi, lietuviai turi perspektyvą išlikti. M. Jankus tokį suskirstymą taikė kritikuodamas surinkimininkus, Jurgį Traušį ir jo konservatyviosios laikysenos laikraštį „Konservatyvų draugystės laiškas“, A. Kuršaitį ir kitus vokiečių kultūrą palaikančius ir nuo lietuvių kultūrinės veiklos atsiribojančius asmenis ir, antra vertus, iškeldamas kaip teigiamus pavyzdžius „birutininkus“, vokiečių kankiniu paverstą Vilių Bruožį, kurie siekė „užtarti lietuwišką kalbą“, „gelbėti žustanczią giminę“, stoti „prieš wisokius užpūlimus“¹⁰⁸. „Birutė“, kuriai, rašydamas „Trumpus nusidawimus“, pats vadovavo, M. Jankus apibūdino taip: ji bandanti „atlikti kokį gerą del wargingos ir warginamos Lietuwininkų giminės bei kalbos“, bet dėl nesusipratusių

¹⁰⁴ JANKUS, M. *Trumpi nusidawimai...*, p. 5.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 16.

¹⁰⁶ VĪDŪNAS. *Mūsų uždavinis...*, p. 130.

¹⁰⁷ [JURKŠAITIS, K.] Lietuwininku... *Tilžės Kelewis*, 1902 09 03, Nr. 70, p. 3.

¹⁰⁸ JANKUS, M. *Trumpi nusidawimai...*, p. 13–14.

lietuvių kritikos neturinti didesnio palaikymo¹⁰⁹. Dar akivaizdžiau „mokymo pavyzdžiu“ metodas buvo taikomas A. Bruožio. Georgą Sauerweiną, Joną Basanavičių, Andrių Vištelį, Joną Šliupą jis pavaizdavo kaip „pranašus“, kurie „bande Lietuvams tautišką Susipratimą prikelti“, o Martyną Jankų, Jurgį Mikšą, Kristupą Voską ir Ernstą Weyerį – „keturis lietuviškus jaunikačius“, įsteigusius „Birutę“ – vadino žmonėmis, siekusiais šviečiamąją veiklą „lietuviškąją kalbą atgaivinti“¹¹⁰. „Birutės“ draugija, anot jo, nepaisant visų nesėkmių, „pradėjo kelti tautišką Susipratimą, pradėjo kowoti už Lietuvystę, per ką newiens ir tautiškay užmigusiu Lietuviu pabudintas tape“¹¹¹. Galiausiai XX a. pr. A. Bruožis galėjo išskirti dar du „tautiško darbo“ priešaky atsiradusius jaunosios (savo) kartos atstovus: Vydūną ir Gaigalaitį¹¹².

Lietuviai buvo skirstomi į „susipratusius“ ir „nesusipratusius“ ne tik dabarties epochoje. Simbolių, kurie galėtų mokyti pavyzdžiu, buvo ieškoma ir praeityje. Daugiausia dėmesio čia, suprantama, nusipelnė Kristijonas Donelaitis. Vydūnui jis buvo „pirmasis šiek-tiek iškiles Lietuvis, kurs savo pritūrimus ir jausmus išreiškė kaipo Lietuvis, nieko kito nenorėdamas“, V. Gaigalaitis apie jį rašė kaip apie „musū“ svarbiausią rašytoją ir poetą, „kurs berods apgailėtinu Budu daugiausiems Lietuviams wisai nepažystamas yra“¹¹³. Tačiau K. Donelaitis toli gražu nebuvo vienintelis praeities lietuvis, kurio veikla galėjo būti prisiminta skatinant Prūsijos lietuvius likti lietuviais ir tuo didžiuotis. Tokių praeities pavyzdžių sąrašas ypač išaugo 1920 m., kai ir V. Gaigalaitis, ir A. Bruožis išleido atskiras knygeles, skirtas Prūsijos Lietuvos lietuvių raštijos veikėjams aptarti. V. Gaigalaitis aprašė ir paminėjo Martyną Mažvydą, Baltramiejų Vilentą, Lazarusą Sengstoką, Joną Bretkūną, Simoną Vaišnora, Johanną Behrendtą, Christianą Gottliebą Mielckę, Friedrichą Kuršaitį ir daugybę kitų lietuvių raštijos, daugiausia bažnytinės, autorių¹¹⁴. A. Bruožis savo knygoje, turėjusioje supažindinti su „mūsų rašytojais ir kalbos mylėtojais“¹¹⁵, aprašė beveik 80 XVI–XX a. gyvenusių autorių, kurie rašė lietuviškai Prūsijos lietuviams arba vokiškai apie juos. Daugiau vietos jis skyrė M. Mažvydo, K. Donelaičio, Gottfriedo Ostermeyerio, Liudviko Rėzos, Georgo Sauerweino veiklai aprašyti. Šiame A. Bruožio „kalbos mylėtojų“ sąrašė atsirado vietos netgi filosofui Immanueliui Kantui, kuris dar 1900 m. prolietuviškoje spaudoje buvo įvardytas lietuviu¹¹⁶. „Nors Kantas savo lietuviškos kilmės aikštėn nekėlė, bet jame nebuvo dar užšalęs lietuviškas jausmas“¹¹⁷ – rašė A. Bruožis.

Šis lietuviškojo istorinio pasakojimo Prūsijos Lietuvoje turinio ypatybių aptarimas nebūtų pilnas, jei pabaigoje nebūtų pabandyta paieškoti atsakymo į klausimą, ar jo kūrėjams pavyko visiškai atsikratyti borusianistinio istorinio pasakojimo įtakos. Atsakant į šį klausimą, reikėtų pastebėti, kad greta reikšmių *konvertavimo* strategijos, taikytos, kaip matėme, daugiausia M. Jankaus tekstuose, būtų galima išskirti dar kelias. Viena jų, būdinga daugumai „nuosaikiųjų“ autorių (Vydūnui, A. Bruožui, V. Gaigalaičiui, iš dalies ir K. Jurkšaičiui), įvardytina *eliminavimo* arba nutylėjimo strategija. Lietuviškajame istoriniame pasakojime nerasime nė užuominos apie karalienę Luizę, Otto von Bismarką ar kitus simbolius, kurie Rytų Prūsijoje XIX–XX a. sandūroje buvo aktualizuojami remiantis borusianistiniame istoriniame pasakojime jiems suteikiamomis reikšmėmis. Nutylėdami šiuos simbolius, dauguma autorių, ko gero, suvokė borusianistinio istorinio pasakojimo

¹⁰⁹ JANKUS, M. *Trumpi nusidawimai...*, p. 14–15.

¹¹⁰ [BRUOŽIS, A.] KLAIPĖDIŠKIS, A. B. „Byrutė“..., p. 11–18, 20.

¹¹¹ Ibid., p. 35.

¹¹² [BRUOŽIS, A.] PROBOČIŲ ANŪKAS. *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai...*, p. 115.

¹¹³ VĪDŪNAS. *Mūsų uždavinys...*, p. 134; GAIGALAITIS, V. Op. cit., p. 34.

¹¹⁴ GAIGALAITIS, V. Op. cit., p. 10–31.

¹¹⁵ [BRUOŽIS, A.] PROBOČIŲ ANŪKAS. *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai...*, p. 4.

¹¹⁶ M. Immanuelius Kantas – Lietuvis. *Saulėteka*, 1900, Nr. 7, p. 181–183.

¹¹⁷ [BRUOŽIS, A.] PROBOČIŲ ANŪKAS. *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai...*, p. 35.

reikšmes kaip lietuvių „deзорientuojančias“ reikšmes, kurios jiems turėtų būti „svetimos“. Visgi būtent faktas, kad šių reikšmių nebuvo imamas atvirai paneigti (M. Jankaus išimtį jau minėjau), rodytų, kad minėti autoriai puikiai suvokė, kiek svarbos jiems teikia Prūsijos Lietuvos gyventojai. Taigi atmetimo reakciją galėjusio iššaukti atviro paneigimo dauguma autorių vengė. Kita vertus, tam tikrais atvejais buvo taikoma ir borusianistinio istorinio pasakojimo simbolių *adaptavimo* strategija. Jos taikymo pavyzdžiu galėtų būti paskutinio Vokiečių ordino valstybės didžiojo magistro ir pirmojo Prūsijos hercogo Albrechto iš Hohenzollernų dinastijos figūra, kurios pozityvus vertinimas išliko ir lietuviškajame pasakojime. Tiesa, vertinimo akcentai buvo pakeisti: borusianistiniame istoriniame pasakojime Albrechtas buvo vertinamas kaip Brandenburgo–Prūsijos valstybės pradininkas, o lietuviškajame – kaip valdovas, sustabdęs prūsų ir lietuvių atžvilgiu Vokiečių ordino laikais vyravusią kultūrinę destruktivizmą ir sudaręs sąlygas lietuvių kultūrai ir raštijai plėtotis. Dėl šviečiamosios veiklos Albrechtą pozityviai vertino tiek A. Bruožis, tiek ir V. Gaigalaitis¹¹⁸, be to, pasak A. Bruožio, Albrechto laikais „wislab ką Kryžiokas supustijo, buvo norima attaisyti“¹¹⁹.

Šis strategijų įvairovės parodymas leidžia manyti, kad lietuviškasis istorinis pasakojimas buvo konstruojamas kaip alternatyva borusianistiniam, tačiau su pastarojo viešu dominavimu lietuviškojo istorinio pasakojimo autoriai buvo priversti skaitytis. Lietuviškojo istorinio pasakojimo palaikymas turėjo parodyti lietuviams, kad jie yra savita grupė, turinti ne tik savitą kalbą, bet ir savą istoriją. Kokiais būdais buvo viešai įtvirtinamos šį savitumą palaikiusios reikšmės? Kokias lietuviškojo istorinio pasakojimo reikšmes minėtoje komunikacijos terpėje bendravę lietuviai laikė aktualiausiomis?

Lietuviškojo istorinio pasakojimo aktualizavimo Prūsijos Lietuvoje formos: nuo šviečiamosios draugijų veiklos iki įpaminklinimo ir muzealizavimo

Aptardamas XIX–XX a. sandūroje besiformavusį Prūsijos lietuvių praeities savivaizdį, jau anksčiau publikacijose buvau išskyręs¹²⁰ du svarbiausius siužetus, kurių reikšmių viešu įtvirtinimu pasižymėjo lietuviškoji atminimo orientavimo tradicija XX amžiuje. Abu siužetai, formavęsi čia pristatyto istorinio pasakojimo pagrindu, turėjo mokyti pavyzdžiu. Vienas jų apeliavo į tolimą praeitį ir buvo susijęs su „protėvių“, „probočių“ arba „senovės lietuvių“ (t. y. prūsų ir lietuvių) dorybių, būdo, galios aktualizavimu. Vokiečių ordino atėjimui ir kovoms su „kryžiais“, kurios šiame siužete atliko veiksmų, sužlugdžiusiu idealų „protėvių“ pasaulį, funkciją, buvo skiriama daugiausia dėmesio, kadangi tai leido parodyti, kas gali vėl nutikti Prūsijos lietuviams, jei jie nesiims kovoti prieš savo kultūrinį „naikinimą“. Antrasis siužetas vaizdavo Prūsijos Lietuvoje vykusį, „germanizaciją“ arba „vokietinimą“ vadintą asimiliacijos procesą kaip iššūkį, prieš kurį Prūsijos lietuviai, norėdami išlaikyti savąjį savitumą, turi susivienyti. Sykiu pastarasis siužetas legitimavo dabarties Prūsijos lietuvių kultūrinio judėjimo tikslus, vaizduodamas šį judėjimą kaip teisėtą ir būtiną lietuvių priemonę kovoje su germanizacija. Visas simbolių, vaizdinių ir konvencijų rinkinys, kuris iki 1923 m. buvo aktualizuojamas tų, kurie priklausė šiame straipsnyje apibūdintam Prūsijos lietuvių socialiniam tinklui, buvo pagrįstas šių dviejų siužetų reikšmių sistema. Kokiais būdais ji buvo viešai įtvirtinama?

¹¹⁸ GAIGALAITIS, V. Op. cit., p. 10; BRUOŽIS, A. *Mažosios Lietuvos mokyklos...*, p. 11.

¹¹⁹ [BRUOŽIS, A.] *Prusu Lietuwei...*, p. 6.

¹²⁰ SAFRONOVAS, V. Praeities panauda..., p. 90–91; SAFRONOVAS, V. Santykio su praeitimi bruožai Klaipėdos mieste XX–XXI amžių sandūroje. *Istorija*, 2009, t. LXXXVI, p. 40.

Atsakant į šį klausimą, dėmesį reikėtų sukcentruoti į Prūsijos lietuvių draugijų, įsteigtų XIX ir XX a. sandūroje, veiklą. Pats draugijos kaip socialinės organizacijos formos atsiradimas Prūsijos lietuvių visuomenėje buvo naujas. Pirmoji pasaulietinė draugija „Birutė“ pasižymėjo dar ir tuo, kad ji stengėsi perteikti visuomenei visiškai naujas idėjas. Pirmą kartą Prūsijos lietuvių praeities pažinimą ėmė formuoti ne mokykla ir ne borusianistinį didįjį istorinį pasakojimą įtvirtinusi atminimo politika, bet draugija, palaikiusi pastarojo pasakojimo reikšmių alternatyvą. „Birutė“ viena pirmųjų savo susirinkimuose aktualizavo savitą lietuvių istoriją ir jos pažinimo svarbą, ir vėliau ši jos veiklos kryptis buvo pratęsta kitų Prūsijos lietuvių organizacijų: 1901 m. įsteigto Lietuvininkų susivienijimo Prūsijoje ir daugelio Prūsijos lietuvių jaunimo draugijų, kurios aktyviai pradėjo kurtis prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą. Į savą („lietuvišką“) praeitį kaip idėjų šaltinį ir veiksmų argumentą apeliavo ir 1912 m. spalio 6 d. Tilžėje įkurta „Santara“, kuri apjungė dešimt jaunimo organizacijų, „Birutė“, Tilžės Lietuvių giedotojų draugiją ir Lietuvių draugiją iš Gumbinės. Ir netgi didžiausioji Prūsijos lietuvių organizacija „Sandora“, kuri, būdama religišškai orientuota, „Santaros“ veikloje atsisakė dalyvauti¹²¹, lietuviškos praeities iškėlimo ir pažinimo, kaip matysime, toli gražu nelaikė antraeilės reikšmės dalyku. Kitaip tariant, akivaizdu, kad draugijų veikla virto vienu esminių variklių, kurio dėka lietuviškasis istorinis pasakojimas buvo skleidžiamas Prūsijos lietuvių visuomenėje. Tad būtent su šia veikla yra sietina didžioji dauguma iniciatyvų, vienu ar kitu būdu aktualizavusių šio pasakojimo reikšmes.

Dažniausiai pasikartojusi ir aktyviausia idėjų sklaidos ir jų šalininkų rato plėtimo forma buvo viešos paskaitos ir istorinių knygų leidyba. Jau Silva Pocyte, savo monografijoje tyrusi Prūsijos lietuvių draugijų veiklą, įtikinamai parodė, kad „Birutės“, Lietuvininkų susivienijimo Prūsijoje, jaunimo draugijų ir „Santaros“ susirinkimų metų skaitytų pranešimų tematikoje stengtasi įtvirtinti konkrečius lietuviškojo istorinio pasakojimo simbolius, vaizdinius ir konvencijas. Dažniausiai būdavo aktualizuojamas neigiamas Vokiečių ordino įvaizdis, lietuvių kovos su Ordinu, didžiausios galybės Vytauto laikais pasiekusios Lietuvos vaizdinys, narsiųjų moterų Birutės, Onos, Gražinos figūros ir t. t.¹²²

Kitas lietuviškojo istorinio pasakojimo reikšmių įtvirtinimo būdas buvo pavadinimų pasirinkimas. Pats „Birutės“ pavadinimas turėjo kreipti Prūsijos lietuvius į herojišką LDK istoriją. Tačiau pasaulietinės draugijos, pavadintos didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto legendinės motinos vardu, atsiradimas nebuvo vienintelis pavadinimo pasiskolinimo iš LDK istorijos atvejis. Antai 1895 m. balandį Klaipėdoje Jonas Birškus ir Endrikis Šadagys bandė įsteigti „Vytauto“ vardu pavadintą lietuvių rinkiminę politinę organizaciją, nors pastaroji aktyvesnės veiklos, atrodo, neišvystė¹²³.

Simbolių, kurie buvo aktualizuojami minėtų draugijų veikloje, išvardijimas aiškiai parodo, kad buvo tikslingai pasirenkamos tokios praeities figūros, kurios galėtų priminti kadaise turėtą lietuvių dorą, garbę, galią, vienybę ir paskatintų atitinkamų vertybių saviugdą dabartyje. Orientacija į šių vertybių ugdymą labai gerai atsiskleidžia Žalgirio mūšio minėjimo 1910 m. istorijoje. Šis įvykis laikytinas faktiškai vienintele lietuviškojo istorinio pasakojimo įtvirtinimo, minint istorinę sukaktį, apraiška.

1910 m. pradžioje „Birutė“ paskelbė atsišaukimą „į visus Lietuvius“, gyvenusius abipus Vokietijos–Rusijos sienos, kuriame kvietė juos prisidėti prie Tilžėje rengsimo Žalgirio mūšio 500-ųjų metinių minėjimo. „Szitame Mušyje parode sawo didį Karžygiškumą mūsų garbingi Sentėwei“; Vokiečių ordinas po jo niekuomet nebeatsigavo; „Tai wiens iß swarbiausiû Atsitikimû Lietuwiû Nusidawimûse, jo atminti yra Priedermē jû Pasekējû“; kaip vokiečiai 1909 m. šventė Hermanno mūšio tūkstantmetį, taip ir lietuviai turi „prakilney apwaikßezioti mūsų Tautôs įstabiausią Atmini-

¹²¹ Plg. *Pagalba*, 1912, Nr. 10–11, p. 137–138.

¹²² POCYTĖ, S. Op. cit., p. 108, 149–163, 233–238, 254–255.

¹²³ [BRUOŽIS, A.] *Prusu Lietuwei...*, p. 51.

mo Dieną“ – buvo argumentuojama atsišaukime¹²⁴. Maža to, „Birutės“ iniciatyva minėti Žalgirio mūšio metines buvo susieta su dar viena sukaktimi – pačios „Birutės“ įsteigimo dvidešimt penkerių metų metinėmis. Jau vien šių dviejų datų susiejimas gana aiškiai rodė, kad, rengiant šventę, buvo stengiamasi susieti praeityje išvelgiamas vertybes su dabartimi, galbūt netgi pretenduojant į Žalgirio mūšio ir „Birutės“ veiklos dabartyje svarbos suliginimą.

Ko išties buvo tikimasi iš šio minėjimo, gana aiškiai parodo liepos 15-osios proga prolietuviškai orientuotoje spaudoje pasirodę tekstai, parengti Vydūno ir, tikėtina, Jono Vanagaičio, kaip ir pačios šventės metu liepos 10 d. tuometinio „Birutės“ pirmininko J. Vanagaičio pasakymo kalboje sudėlioti akcentai. Visais atvejais ne tik buvo pabrėžiamas Vytauto vaidmuo, ne tik kartojama lietuviškajame istoriniame pasakojime įsigalėjusi tezė, kad Vokiečių ordinas šiame mūšyje prarado galybę, ir ne tik prisimenama, kad Prūsijoje baigėsi jų vyravimas, sykiu baigėsi ir nuolatinis karas „tarp Kryžievių ir Lietuvių“. Be viso to, buvo aiškiai pabrėžiama, ko dabarties lietuviai gali iš šio įvykio pasimokyti. Vydūnas siūlė suprasti, kad po Žalgirio pergalės visoje Lietuvoje pradėjo įsivyrėti „Lenkų Dwase“, atsirado riba, atskyrusi Mažąją Lietuvą nuo Didžiosios, o dėl vokiečių kultūros įtakos lietuvių skaičius Mažojoje Lietuvoje ėmė mažėti. Šį „nykimą“ jis siūlė suprasti ne kaip kitų tautų „Nusidėjimą“, bet kaip pačių lietuvių kaltę, kad jie esantys silpni. Taigi Vydūnas siūlė „galingais pastoti“. Tai lietuviai turintys daryti tapdami dorais, skaitydami lietuviškas knygas, vieną kitą Didžiosios Lietuvos laikraštį, kadangi ten „Lietuvių Gywybė daug platesne ir turtingesne“. Tik taip bus tvirtinama tikroji lietuvių gyvybė ir bus išvengta išnykimo¹²⁵. Labai panašios formuluotės, ko turi mokyti Žalgirio pergalė, pasirodė ir leidinyje „Byrute“. Ten akcentuota, kad lietuviai turi 1) atsiminti savo kilmę, garsią praeitį, didžiulį tuo, kad mūsų „bočiai buvo karžygiai, kurie susijungę vienybė apgalėjo savo didžiausius priešus“; 2) „kaipo anūkai garsių savo bočių“, jie irgi turi vienyti ir savo priešams parengti „antrą Žalgirę“. Tačiau kaip ir Vydūno atveju, tai raginta daryti ne ginklais, bet apsišvietimu, dorybe. Pakilti aukščiau lietuvių pavergusių tautų reikia humanizme ir žmogiškume¹²⁶. Pagaliau minėjimo metu kalbą sakęs J. Vanagaitis vėl kartoją tą patį: „Taip kaip Sentėwei narsingay tą Mušį laimėjo, taip turi ir dabar Lietuwei kowoti už sawo Brangumynus, sawo mylimą Kalbą, sawo tautišką Prigimimą ir t. t., ne razbainiškais Ginklais, bet Barwoti Mokslu. Neatbojant wisų Priešų, jie galiausey jūs pergalės ir pastos lygus garbingiausioms Tautoms.“¹²⁷

Reikia pridurti, kad Žalgirio mūšio ir „Birutės“ 25-mečio minėjimas turėjo ne tik pamokomąją, bet ir dabarties pasiekimais lietuvių turinčią paskatinti didžiulį funkciją. Kitaip tariant, bandyta įtvirtinti supratimą, ką lietuviai savo veikla jau yra pasiekę ir ką jie dar gali pasiekti. Antai Vydūnas jau ragino džiaugtis ne tiek dėl to, kad lietuviai laimėjo Žalgirio mūšį, kiek dėl to, kad jie laimi prieš apsimimą ir nykimą dabartyje, kadangi lietuviai ir jų „Gywybė“ atsigauna¹²⁸. Pati „Birutė“ savo spaudoje irgi džiaugėsi šią šventę išsiskyrus tuo, kad joje „buvo viskas grynai lietuviška“¹²⁹.

Gali kilti klausimas, kokios reakcijos sulaukė tokia lietuviškumo manifestacija? Kai kurios aplinkybės rodytų, kad oficialią valstybės liniją palaikę sluoksniai, įskaitant ir konservatyviau nusiteikusius Prūsijos lietuvių, Žalgirio mūšio minėjimą stengėsi sulaikyti. Panašu, kad tokią sulaukymo reakciją daugiausia skatino tai, kad Žalgirio mūšio sukaktuves 1910 m. minėjo ir lenkai, taigi

¹²⁴ Atsišaukimas į visus Lietuvius. *Byrute*, 1910, Nr. 4, p. 61–62.

¹²⁵ [VYDŪNAS] VDS. Didysis Mūšis. *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1910 07 14, Nr. 83, p. 1–2.

¹²⁶ Mūšis prie Žalgirio (Tannenberg). *Byrute*, 1910, Nr. 7, p. 103.

¹²⁷ *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1910 07 19, Nr. 85, p. 1.

¹²⁸ [VYDŪNAS] VDS. Didysis Mūšis. *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1910 07 14, Nr. 83, p. 2.

¹²⁹ Lietuviška draugija „Birutė“ Tilžėje. *Byrute*, 1910, Nr. 8, p. 121.

buvo baiminamasi, kad lietuvių kultūrinis judėjimas, kuris Prūsijos valdžios buvo toleruojamas, gali būti susietas su lenkų judėjimu, kurį valdžia stengėsi nuslopinti. Antai komentuojant „Birutės“ atsišaukimą, „Lietuviškoje Ceitungoje“ buvo priminta, kad „mums Lietuviams ne pritinka, Bitą Szwentę ypatiškai Budu švesti ir per tai Wokiecziams bey Waldziai Papiktinimo dūti“, ir šis paraginimas, be kita to, paremtas ir Amerikos lietuvių pozicija, esą „Ney jokiū Budu ne gal Lietuwei prie Zalgirio Szwentės su lenkais iš wieno eiti“¹³⁰. Tos pačios sulaikymo reakcijos apraiškos matomos ir Žalgirio sukakties proga „Lietuviškoje Ceitungoje“ ir „Tilžės Keleiwijje“ pasirodžiusiose istoriniuose rašiniuose. Nepaisant to, kad abu leidiniai kartojo, jog Vokiečių ordinas mūsųje prarado galybę ir išskyrė teigiamą Vytauto figūros vertinimą, pats Vokiečių ordinas buvo vertinamas santūriai, be to, „Lietuviška Ceitunga“ ragino lietuvius gyventi sandoroje ir taikoje su visais kaimynais, nesekti lenkų pavyzdžiu, kurie „neprotinai kursto“ ir kelia konfliktus¹³¹, o „Tilžės Keleiwis“, konstatavęs, kad laikai pasikeitė, pabrėžė, jog lenkai bei lietuviai šiandien yra „kitū Zemiū Padonai ir neb’tur ney jokiū Waiskū“, o „vokiškasis Waiskas labay macnus“, be to, pateikė perdėtai neigiamą lenkų paveikslą, teigdamas, kad lenkai, kai XV a. jiems atiteko Vakarų Prūsija, šios teritorijos visiškai neprižiūrėjo, dėl ko „Miestai ir Kiemai išnyko, Butai sugriuwo, Laukai ne tape apgyventi ir Galwijai išnyko“¹³². Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Žalgirio mūsų sukaktiai skirtą dėmesį minėti leidiniai iš dalies stengėsi nukreipti, akcentuodami kitos sukakties – karalienės Luizės 100-ųjų mirties metinių liepos 19 d. – svarbą visiems prūsams, vokiečiams ir daugumai Vokietijos gyventojų¹³³.

Visa tai, tikėtina, parodo, jog dalis lietuvių, antrindami oficialiai valstybės linijai, manė, kad lietuviškojo istorinio pasakojimo reikšmių viešas aktualizavimas yra įmanomas tik tuo atveju, kai jis neperžengia oficialiai palaikomų praeities aktualizavimo reikšmių. Tokiu mąstymu pagrįstų veiksmų pavyzdžių būtų galima įvardyti ir daugiau. Antai 1910 m. pasirodžiusios Viliaus Kalvaičio knygos¹³⁴ priešlapyje Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto portretas puikavosi greta kaizerio Vilhelmo II, o jų sąryšis tekste buvo paaiškintas išvedant dinastinę liniją per XVI a. santuokas tarp Gediminaičių ir Hohenzollernų ir taip „priartinant“ Vytauto figūrą prie Hohenzollernų, kaip visą Vokietiją vienijančio simbolio, kulto.

Taigi santykio su dominuojančia atminimo kultūra problema buvo nuolatinė, ir ją vis tekdavo spręsti vienu ar kitu būdu stengiantis įtvirtinti lietuviškojo istorinio pasakojimo reikšmes. Kelias, kurį Prūsijos lietuvių draugijos, sprendamos šį klausimą, pasirinkdavo dažniausiai, buvo alternatyvos dominuojančiai atminimo kultūrai palaikymas, ir tai buvo būdinga ne tik „Birutei“, rengusiai Žalgirio mūsų minėjimą, bet netgi religinės orientacijos draugijai „Sandora“.

Geriausias to pavyzdys yra „Sandoros“ muziejaus steigimo ir įgyvendinimo istorija. Jau minėjau, kad Prūsijos Lietuvos regioninio patriotizmo palaikymas skatino dalį vokiečių ir lietuvių visuomenės XIX a. pab. atkreipti daugiau dėmesio į Lietuvos regiono etnografinį savitumą. XIX ir XX a. sandūroje propaguojant šio savitumo pažinimą, buvo pereita prie jo muzealizavimo etapo. Muziejų, kuriame galėtų būti kaupiami ir eksponuojami šiam regionui būdingi senieji drabužiai, namų apyvokos daiktai ir t. t., bene pirmą kartą dar 1884 m. buvo pasiūlyta steigti Lietuviškosios literatūros draugijos susirinkime¹³⁵. 1899 m. šioje draugijoje ėmė kauptis tokių eksponatų rinki-

¹³⁰ Dėl Atsiminimo Mušio prie Zalgirio. *Lietuviška Ceitunga*, 1910 02 08, Nr. 11, p. 3.

¹³¹ Mušis prie Tannenbergo. *Lietuviška Ceitunga*, 1910 07 15, Nr. 56, p. 1.

¹³² Mušis prie Zalgirio. *Tilžės Keleiwis*, 1910 07 16, Nr. 71, p. 1; 1910 07 19, Nr. 72, p. 2; 1910 07 21, Nr. 73, p. 2.

¹³³ Plg. Atsiminimui Karalienės Luizės. *Lietuviška Ceitunga*, 1910 07 19, Nr. 57, p. 1; Prusu Karalene Luize. *Tilžės Keleiwis*, 1910 07 21, Nr. 73, p. 1–2.

¹³⁴ KALWAITIS, W. *Lietuwiszku Wardu Klētele*. Tilžė, 1910.

¹³⁵ MILIUS, V. *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė)*. Vilnius, 1993, p. 74.

nys¹³⁶, o 1905 m. jos vadovo Aleksandro Kuršaičio iniciatyva Tilžės verslų parodai buvo pastatytas Lietuvos regiono kaimo architektūrai būdingas namas. Tilžės Jokūbynės parke iškilęs „lietuviškasis namas“, prie kurio statybos ir įrengimo noriai prisidėjo tiek vokiečių, tiek ir Prūsijos lietuvių atstovai¹³⁷, tapo bene pirmuoju Lietuvos regiono etnografinį savitumą reprezentuojančiu muziejumi. Vienas aktyviausių pastarojo muziejaus įrengimo talkininkų Hugo Scheu'jus Šilokarčemos dvaro, kurį įsigijo 1892 m.¹³⁸, patalpose irgi buvo įsirengęs privatų lietuviškų audeklų, rūbų ir kitų senovės daiktų muziejų. Lietuvos regionui būdingas valstiečio ūkis su jam būdingais pastatais ir įrengimais, žvejo namas iš Gilijos ir netgi kapinaitės su krikštais tapo vienais pagrindinių eksponatų ir 1912 m. Karaliaučiuje atidarytame Rytų Prūsijos tėviškės muziejuje (*Ostpreußisches Heimatmuseum*) po atviru dangumi, kuris buvo įsteigtas daugiausia provincijos paminklų konservatoriaus Richardo Dethlefseno iniciatyva¹³⁹. Visais nurodytais atvejais Lietuvos regiono etnografinis savitumas buvo eksponuojamas ne siekiant paskatinti šio regiono lietuvių etninę savimonę, bet siekiant palaikyti visų Prūsijos Lietuvos gyventojų regioninę savimonę, o pačius lietuvius traktuojant kaip „nykstančią rūšį“, kurios pažinimas yra skatinamas paminkloauginio ar etnografinio intereso.

Iš esmės tokią pat funkciją turėjo atlikti ir Klaipėdos miesto muziejus, kurio steigimo idėją Klaipėdos delegatų susirinkimo posėdyje 1910 m. rugsėjį iškėlė miesto tarėjas Louisas Jahnas. Minėtame posėdyje muziejui įkurdinti paskyrus patalpą buvusiame mokytojų seminarijos pastate¹⁴⁰, idėjai įgyvendinti netrukus buvo įsteigta Muziejaus draugija, kuri jau gruodžio 1 d. turėjo daugiau kaip 100 narių ir ėmė rinkti eksponatus. Šis muziejus turėjo pavaizduoti Klaipėdos ir Šilokarčemos apskričių kultūrinį vystymąsi, kuris, žinoma, buvo neįsivaizduojamas be Lietuvos regiono etnografinio savitumo eksponavimo, tad šiam tikslui buvo numatyta įsteigti muziejuje atskirą skyrių, kuris turėjo kaupti ir demonstruoti lietuviškus senovės dirbinius¹⁴¹.

„Sandoros“ draugijos iniciatyva visų čia išvardytų Lietuvos regiono etnografinio savitumo muzealizavimo atvejų atžvilgiu buvo opozicinė. Paminėjusi H. Scheu'jaus kolekciją Šilokarčemos dvare, lietuviškų dirbinių kolekciją lietuviškajame namelyje Tilžėje bei Klaipėdos mieste įsikūrusios Muziejaus draugijos iniciatyvą rinkti lietuviškus senovės daiktus, „Sandoros“ draugija 1911 m. pavasarį šitaip kreipėsi į visus lietuvius: „Ale rodos, geriaus butu, kad Lietuviai patys sawo Muzėjų įsitaisty – tai jiems butu Garbės Wieta“. Visi lietuviai dabar buvo raginami savuosius sendaikčius (stalus, skrynias, darbo įrankius, rūbus, audeklus, juostas, knygas, paveikslus, žemėje aptiktus radinius ir kt.) gabenti būtent į „Sandoros“ muziejų¹⁴². Idėjai steigti tokį muziejų kartu su raštijos, paskelbtos lietuvių kalba, biblioteka pritarė 1911 m. rugsėjo 9 d. Klaipėdoje vykęs „Sandoros“ draugijos susirinkimas. Kaip ir muziejus, turėjęs parodyti krašto lietuviškumą¹⁴³, biblioteka irgi buvo sumanyta kaip „blovingas Paminklas lietuviškos Rašliawos“¹⁴⁴. Nuo 1912 m.

¹³⁶ MILIUS, V. Op. cit., p. 75.

¹³⁷ Plg. KURBATIS, A. Lietuviškas Namas. *Pagalba*, 1905 04 28, Nr. 17, p. 2; KURBATIS, A. Apie lietuvišką Parodymo Namą. *Tilžės Keleivis*, 1905 05 03, Nr. 35, p. 1–2; KIOŠIS, M. Lietuviškas Namas. *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1905 05 02, Nr. 35, p. 1.

¹³⁸ SEMBRITZKI, J.; BITTENS, A. Op. cit., S. 127.

¹³⁹ Plg. DETHLEFSEN, R. Ein ostpreußisches Heimatmuseum in Königsberg. *Die Denkmalspflege*, 1911, 13. Jhg., S. 101–104; DETHLEFSEN, R. *Führer durch das ostpreußische Heimatmuseum*. Königsberg, 1913; GAUSE, F. *Geschichte der Stadt Königsberg in Preussen*. Bd. 2: *Von der Königskrönung bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges*. 2. ergänzte Aufl. Köln, Weimar, Wien, 1996, S. 653.

¹⁴⁰ *Lietuviška Ceitunga*, 1910 09 27, Nr. 77, p. 2.

¹⁴¹ *Lietuviška Ceitunga*, 1910 12 02, Nr. 96, p. 2.

¹⁴² *Pagalba*, 1911, Nr. 5, p. 65–66.

¹⁴³ Plg. *Tilžės Keleivis*, 1911 11 11, Nr. 135, p. 3.

¹⁴⁴ *Pagalba*, 1911, Nr. 8, p. 104; Nr. 9–10, p. 128–129.

spalio pradžios ši įstaiga buvo atidaryta „Sandoros“ draugijos pastate¹⁴⁵. Nepaisant to, kad muziejuje sukaupė eksponatų skaičius, regis, buvo nedidelis¹⁴⁶, čia svarbu fiksuoti pačią idėjos kaitą. „Sandoros“ muziejaus atvejis buvo pirmasis, kai etnografinis Prūsijos Lietuvos savitumas buvo pasisavintas lietuvių etninei savimonei palaikyti ir krašto lietuviškumui pagrįsti. Šis prasmės pokytis reiškė, kad „lietuviškieji“ senovės dirbiniai dabar buvo suvokiami jau ne kaip „Lietuvos“ regiono, bet kaip vienos jo gyventojų grupės – „lietuvių“ ir tik jų – dirbiniai: „jie mums musų *Sentėwjų, senųjų Lietuwininkų* Mokėjimą bei Išmanymą Rankomis dirbti ir jų Budus bei Papročius po Akių stato“, jų nesaugant, „musų *Kudikei* apie Pramonystę bei Darbus ir Budus *sawo Tėwų ir Tėwų Tėwų* jau nieko nežinos“¹⁴⁷ [paryškinta mano – V. S.].

Tokios „gryno“ lietuviškumo paieškos ir projekcija į praeitį, susikuriant savo vaizduotėje „grynu“ lietuviškumu pasižymėjusius protėvius, iš kurių reikia mokytis ir kurių tradicijas reikia saugoti bei puoselėti, buvo būdingos ne tik „Sandoros“ muziejaus steigimo atvejui. Panašus idėjinis užnugaris charakteringas ir dar vienai „protėvių tradicijai“, kurios aktualizavimas turėjo paskatinti dabartyje puoselėti „protėviams“ priskirtą lietuviškumo vertybę. Tokio aktualizavimo kultine vieta Prūsijos lietuvių draugijos nuo 1896 m. bandė paversti Rambyno kalną prie Lumpėnų. Kodėl buvo atkreiptas dėmesys būtent į šią vietą, paaiškina XIX a. paskutiniame dešimtmetyje Rambyno apylinkėse gyvenusių lietuvių terpėje atsiradęs paprotys dainomis ir kalbomis švęsti ant šio legendomis apipinto kalno Joninių šventę¹⁴⁸. Kelių šimtų žmonių, daugiausia lietuvių, susibūrimas vienoje vietoje per Jonines buvo nepaprastai naudingas tiems, kurie norėjo greitai paskleisti vienokias ar kitokias idėjas. Pačia pirmąja Prūsijos lietuvių draugija, nutarusia pasinaudoti beužsimezgančia tradicija tokiems tikslams, laikytina „Birutė“. Siekdama išvengti problemų su vietiniais žandais, kurių pasitaikydavo ankstesnių susibūrimų metu¹⁴⁹, 1896 m. „Birutė“, paėmusi paskolą, išigijo ant Rambyno 11 margų dydžio žemės sklypą¹⁵⁰. Šiame sklype 1896 m. pirmą kartą Joninių vakaro šventė vyko „globojant“ būtent „Birutei“. Kokias reikšmes šiame susibūrimo tasyk stengtasi įtvirtinti, gerai parodo ši vieno iš šventės dalyvių rašinio, po kelių dienų paskelbto spaudoje, ištrauka: „Senasis Rambynkalis, kursai per kelis Szimtus Metų nebuwo girdėjęs gražių lietuwiškų Dainelių ir nebuwo matęs lietuwiškų Linksmių, gavo to wisko šime Joninių Wakare wėl patirti. Rodės, lyg kad musų Sentėwjei mus Susirinkusiūsius nū Anopeliaus žegnojo, sakydami: „Waikai! Geray darot, kad tą Wietą, kuri mums šwenta, garbinga ir brangi buwo, neapleidziate, musų Darbus ir Wargus menat ir musų Pėdomis keliaujat““¹⁵¹. Rambynas čia buvo paverstas „grynu“ lietuviškumu pasižymėjusių „protėvių“ „šventąja vieta“, kurią ir toliau būtinai reikia lankyti („Birutei“ ir toliau buvo reikalinga didelė auditorija savo idėjoms skleisti), 1896-ųjų šventė virto pirmąja „tikra“ lietuviškąja Joninių švente (iki tol vykusios šventės „tikru“ lietuviškumu esą nepasižymėjo), o „Birutė“ – draugija, surengusia šią šventę ir tuo užtarnavusia visiems jos dalyviams netgi „protėvių Anapilyje“ palaiminimą.

Dėl įvairių priežasčių „Birutės“ bandymai ir toliau išnaudoti Joninių šventimą ant Rambyno kalno tokioms idėjoms įtvirtinti vis dėlto nebuvo sėkmingi. Antai 1897 m. Joninių šventę „Birutė“

¹⁴⁵ *Pagalba*, 1912, Nr. 9, p. 114.

¹⁴⁶ Plg. *Pagalba*, 1913, Nr. 3, p. 32.

¹⁴⁷ *Pagalba*, 1911, Nr. 5, p. 65.

¹⁴⁸ 1895 m. „Varpe“ buvo rašoma: „Šitasai paprotys – susirinkti Jono vakarą ant Rambyno – jau kelinti metai kaip yra išigyvenę Prūsų Lietuvoje“. *Varpas*, 1895, Nr. 6, p. 104.

¹⁴⁹ Plg. *Varpas*, 1895, Nr. 6, p. 104.

¹⁵⁰ Plg. [BRUOŽIS, A.] KLAIPĖDIŠKIS, A. B. „Byrutė“..., p. 30; *Kovos keliais: Klaipėdos krašto prisijungimui prie Lietuvos 15-kos metų sukakčiai paminėti almanachas*. Red. J. VANAGAITIS. Klaipėda, 1938, p. 66.

¹⁵¹ Kilkim ant Rambynkalnio! *Nauja Lietuwiška Ceitunga*, 1896 06 26, Nr. 51, p. 1.

vėl, kaip ir anksčiau, turėjo surengti Tilžėje, Šaulių namų sode, 1899 m. – irgi Tilžėje, Jokubynės parke, bet 1900 m. ji vėl vyko ant Rambyno kalno¹⁵². Be to, Tilžėje aktyvesnę veiklą išvysčius Vydūno vadovaujamai Lietuvių giedotojų draugijai, pastarosios rengiamos Joninių šventės ėmė konkuruoti su organizuojamomis „Birutės“. Galiausiai bankrutavus dviem kreditoriams, teikusiems „Birutei“ paskolą sklypui ant Rambyno pirkti, į pastarąjį ėmė kėsintis varžytynių vykdytojas, todėl 1903 m. sklypas buvo perleistas Leipgė gyvenusiam statybos meistrui Enziui Gaigalaičiui, kuris perėmė jį su sąlyga nekludyti rengti Joninių švenčių¹⁵³. Ištis 1904 m. Joninės vėl buvo švenčiamos ant Rambyno¹⁵⁴. Visgi kiek vėliau E. Gaigalais perleido sklypą savo broliui Viliui Gaigalaičiui, kuris Joninių šventimo ant Rambyno tradiciją savo ruožtu nutarė išnaudoti kitiems tikslams. 1908 m. per Jonines ant Rambyno buvo pradėtos rengti religinio turinio pasiuntinstės šventės, iki tol dažniausiai vykdavusios Juodkrantėje ir Giruliuose, prie Klaipėdos. Šios šventės, kurių metu pagrindiniai kalbėtojai būdavo lietuvių ir vokiečių kunigai bei misionieriai, ant Rambyno kalno vyko 1908, 1909, 1914 m.¹⁵⁵, o 1912 m. rugpjūtį ten buvo surengta ir V. Gaigalaičio vadovaujamos tikėjimą stiprinusios organizacijos „Sandoros“ šventė¹⁵⁶.

Tik 1910 m., Prūsijos lietuvių draugijų veikloje labiau išryškėjus integracinėms tendencijoms, Rambyno kalnas tapo kasmetinių jaunimo organizacijų suvažiavimų vieta. Pirmasis toks suvažiavimas įvyko 1910 m. birželio 19 d. Jo metu ant „šventvietės“ buvo sodinamas ažuolas, kaip simbolis „atgijimo lietuvių Mažojų Lietuvoj“; kiekvienas iš susirinkusių su savimi atsivežė po svarą derlingos žemės ir užbėrė ant ažuolo šaknų; kalbas sakė Vydūnas bei J. Vanagaitis; buvo giedamas himnas „Lietuviais esame mes gimę“¹⁵⁷. Panašaus turinio jaunimo šventės buvo surengtos ir 1911 bei 1912 m.¹⁵⁸, o 1912 m. pab. susibūrus „Santarai“, Rambynas tapo kasmetinių jos vasaros suvažiavimų vieta¹⁵⁹.

Tokios lietuviškumo manifestacijos, kasmet vykusios toje pačioje vietoje beveik tuo pačiu metu, apeliuojant į tariamą lietuviškų protėvių tradicijų palaikymą ir lietuviškos praeities aktualizavimą, leidžia teigti, kad Rambynas dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą pretendavo tapti lietuvių etninės savimonės palaikymo ir įvairių jos išteklių kulto vieta, bemaž „gryno“ lietuviškumo „panteonu“. Akivaizdu ir tai, kad prieš Pirmąjį pasaulinį karą Prūsijos lietuvių visuomenėje jau būta pakankamai gausios terpės, besiorientavusios į lietuviškojo istorinio pasakojimo reikšmes ir tuo pagrindu apibrėžusios savo savitumą. Visa tai gana aiškiai signalizuoja – būta labai konkrečių prielaidų tam, kad Prūsijos lietuvių terpėje susiformuotų alternatyvi atminimo kultūra, besiremianti lietuviškajame istoriniame pasakojime įtvirtinta reikšmių sistema ir pasižyminti savomis ceremonijų, ritualų ir paminklų statybos praktikomis.

Visgi panašu, kad alternatyviai atminimo kultūrai susiformuoti vis dar kliudė nemažai veiksnių. Visų pirma tai – pernelyg didelis Prūsijos lietuvių judėjimo idėjinis susiskaldymas; dar vienas veiksnys – visas Prūsijos lietuvių galios potencialas rėmėsi tik jų pačių negausiais ištekliais ir galimybe, kad vienokias ar kitokias jų idėjas parems lietuviai, gyvenę Rusijos imperijoje ar Ame-

¹⁵² Plg. *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1896 06 22, Nr. 50, p. 2; 1899 06 27, Nr. 51, p. 2; 1900 06 19, Nr. 49, p. 3; *Saulėteka*, 1900, Nr. 7, p. 196–197.

¹⁵³ Plg. [BRUOŽIS, A.] KLAIPĖDIŠKIS, A. B. „Byrutė“..., p. 30; *Kovos kelias...*, p. 67.

¹⁵⁴ *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1904 06 21, Nr. 50, p. 3; 1904 06 28, Nr. 52, p. 3.

¹⁵⁵ *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1908 06 23, Nr. 50, p. 2; 1908 06 30, Nr. 52, p. 2; 1909 06 18, Nr. 49, p. 1; *Pagalba*, 1914, Nr. 7–8, p. 93.

¹⁵⁶ *Pagalba*, 1912, Nr. 9, p. 112.

¹⁵⁷ *Byrute*, 1910, Nr. 7, p. 100–101.

¹⁵⁸ *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1911 06 20, Nr. 73, p. 3; 1911 06 22, Nr. 74, p. 1–2; *Apzvalga*, 1912 06 21, Nr. 49, p. 2.

¹⁵⁹ *Kovos kelias...*, p. 67–68; *Apzvalga*, 1914 06 28, Nr. 39, p. 3; 1914 07 17, Nr. 42, p. 3.

rikoje. Šiuo požiūriu charakteringa, jog net ir tuo atveju, kai lietuviams pavyko pasiekti vienybės vienu klausimu – sutarti dėl būtinybės statyti paminklą K. Donelaičiui – įgyventi šiai idėjai reikėjo pasitelkti ne tik tuos, kurie savinosi Prūsijos Lietuvos istoriją visur matydami tik lietuviškumą, o vokiečių vaidmenį mažų mažiausiai nutylėdami, bet ir tuos, kurie ir toliau lietuviais ir lietuviškumu domėjosi vedini etnografinio pažintinio intereso ir kurie ir toliau matė galimybę vokiečiams ir lietuviams sugyventi Prūsijos Lietuvos regione, „pažangiai“ vokiečių kultūrai paliekant vyraujančios padėtį, o „atsilikusiai“ lietuvių kultūrai leidžiant prieš mirtį būti užfiksuotai.

Šių dviejų skirtingų požiūrių (sąlyginai vadinkime juos prolietuvišku ir integruojančiu) santykis K. Donelaičio figūros įpaminklinimo istorijoje atsiskleidžia nuo pat 1896 m., kai poeto gimtinėje Lazdynėliuose (Gumbinės apskr.), dvarininko Franzo von Belowo sode, buvo atidengtas pirmasis paminklinis akmuo, skirtas K. Donelaičiui. Pagrindinį vaidmenį, įgyvendinant šią iniciatyvą, suvaidino ne patys lietuviai, bet istorikas ir etnografas, K. Donelaičio kūrybos tyrinėtojas Franzas Tetzneris. Būtent jis anuomet įkalbėjo dvaro savininką statydinti poetui paminklą¹⁶⁰. „Birutės“ atstovai tik dalyvavo šio paminklėlio atidengimo ceremonijoje. Taigi šiuo atveju K. Donelaitis buvo aktualizuotas remiantis ne prolietuvišku, bet būtent integruojančiu požiūriu: jo įpaminklinimo interesus buvo mokslinis, etnografinis, pažintinis, o Prūsijos lietuvių draugijų požiūris į K. Donelaitį kaip į „tikrą lietuvį“, turintį tapti pavyzdžiu dabarties lietuviams, dar tik formavosi.

Visgi 1899 m., kai antrą kartą buvo viešai iškelta idėja statyti paminklą K. Donelaičiui, ji buvo vedina būtent pastarųjų intencijų. Paminklas turėjo būti statomas „*musū* didžiausiam Eilinkui“ [paryškinta mano – V. S.], pasiūlytoji jo forma buvo „ant Kanklių grajojanti *lietuwiška* Mergaitė“ [paryškinta mano – V. S.], turėjusi simbolizuoti K. Donelaitį, kaip dainų ir eilių kūrėją, o pats paminklas turėjo iškilti ant Rambyno kalno¹⁶¹, kuris tuo metu jau buvo verčiamas „gryno“ lietuviškumo „panteonu“, tam tikra bendravimo su „doraisiais lietuvių protėviais“ vieta. Toks K. Donelaičio figūros įpaminklinimo būdas, kurio iniciatyva tikriausiai gimė „Birutės“ aplinkoje¹⁶², nebuvo realizuotas. Paaiškinti, kodėl taip atsitiko, būtų galima tuo, kad speciali draugija, kuri turėjo būti kuriama rinkti aukoms šiam paminklui statyti, jei ir buvo įsteigta, nesiėmė įgyvendinti idėjos atsižvelgdama į K. Donelaičio figūros nežinomumą Prūsijos lietuvių visuomenėje¹⁶³. Taigi buvo aišku, kad pastatyti paminklą K. Donelaičiui vien pačių Prūsijos lietuvių pastangomis ir lėšomis yra uždavins, prilygstantis utopijai.

Trečiasis bandymas įgyvendinti iniciatyvą statyti paminklą K. Donelaičiui buvo susietas su poeto 200-osiomis gimimo metinėmis. Šiuo atveju reikėtų kalbėti apie bandymą, balansuojant tarp skirtingų interesų, susieti du minėtuosius požiūrius – prolietuvišką ir integruojantį.

1913 m. rugpjūčio 3 d. ant Rambyno vykusiame susirinkime, kuriame V. Gaigalaitis vėl pasiūlė statyti paminklą K. Donelaičiui ir tam reikalui buvo pradėta rinkti lėšas, dalyvavo ne tik lietuvių organizacijų atstovai, bet ir Šilokarčemos landratas (apskrities viršininkas). Į komiteto, kuris turėjo rūpintis paminklo statybą, sudėtį įėjo ne tik prolietuviško, bet ir integruojančio požiūrio šalininkai. Atsišaukimai, raginantys prisidėti prie paminklo statybos, buvo išspausdinti ne tik lietuvių, bet ir vokiečių kalba¹⁶⁴, tikintis tiek lietuvių, tiek ir vokiečių dalyvavimo. „Lietuwiškoje Ceitungoje“ ta

¹⁶⁰ Plg. Paminklas Donelaičiui. *Nauja Lietuwiška Ceitunga*, 1896 04 21, Nr. 32, p. 1–2.

¹⁶¹ Donelaicio Paminklas. *Nauja Lietuwiška Ceitunga*, 1899 05 16, Nr. 39, p. 2.

¹⁶² Spaudoje pasirodęs trumpas šios iniciatyvos aprašymas neleidžia tvirtai teigti, kad ši iniciatyva priklausė „Birutei“. Tačiau pastarajai iniciatyvą priskirti leistų vietos paminklui statyti parinkimas (Rambyno kalnas), kadangi būtent „Birutei“ ant Rambyno kalno tuo metu dar priklausė 1896 m. įsigytas žemės sklypas. D. Kaunas priskiria paminklo statybos iniciatyvą „Birutės“ aplinkoje figūravusiai Jonui Smalakiui (plg. KAUNAS, D. *Donelaičio žemės knygiai...*, p. 147).

¹⁶³ K. Donelaičio nežinomumo tezė ne vieną sykį kartota to meto spaudoje. Plg. POCYTĖ, S. Op. cit., p. 112.

¹⁶⁴ KAUNAS, D. *Donelaičio žemės knygiai...*, p. 150.

proga buvo rašoma: „Ale Paminklą pastaczius ir jo [K. Donelaičio – V. S.] Raštus iß naujo ißleidus, gywûs jis dar ilgay newien tarp Lietuwiû, bet ir tarp Wokiecziû“¹⁶⁵. Netgi daug labiau proletuviškoje spaudoje, nei „Lietuwißka Ceitunga“, komentuojant vokiečių dalyvavimą paminklo statyboje, šią jų teisę stengtasi apginti, teigiant, jog viskas organizuojama taip, kad „nieko tautiškus Lietuvio jausmus užgaunančio neįvyks“¹⁶⁶.

Antra vertus, pateikiant K. Donelaičio statybos sumanymą patiems lietuviams, įvairiais būdais buvo stengiamasi pabrėžti, kad prisidėti lietuviai privalo, tai esanti būtent jų duoklė, kurią jie turintys atiduoti savo „giminės“ atstovui. Komiteto paminklui statyti atsišaukime lietuvių kalba K. Donelaitis pristatytas kaip „savas“ ir tai bandyta įdiegti lietuviams, taigi, renkant lėšas, tikėtasi daugiausia pačių lietuvių indėlio. Atsišaukime tiesiog pabrėžtinai akcentuota, jog paminklą turi statyti lietuviai, kad žmonės, tai matydami, galėtų pasakyti „Taip garbina Lietuviai sawo Didwyri, Poeta“¹⁶⁷. Proletuviškai orientuotoje spaudoje, komentuojant paminklo statybos idėją, stengtasi pabrėžti, kad K. Donelaitis esąs tik lietuvių didvyris, lietuviai iki šiol prisidėdavo tik prie paminklų „Wokiecziû Didwyrams“ statybos, bet dabar jie turintys pagerbti ir savo pačių didvyrų atminimą¹⁶⁸. Be to, Tilžės miesto vadovams pasiūlius statyti paminklą Tilžėje, 1914 m. balandžio 15 d. posėdyje, kuriame tai buvo svarstoma, laimėjo nuostata likti prie senojo sumanymo statyti paminklą ant Rambyno kalno, nes „Lietuwei ne ėsantis Mieszczionys ir *jiems* geriaus pritiktų Donelaiczio paminklas ant Rombinaus“¹⁶⁹ [paryškinta mano – V. S.]. Rambynas savo ruožtu buvo apibūdinamas kaip „lietuvių senovės kalnas“, „šventasis“, „lietuviškosios dvasios sargas“¹⁷⁰.

Visa tai rodo, kad įgyvendinant aptariamą sumanymą (prasidėjus karui, paminklas taip ir nebuvo pastatytas), jo iniciatoriams reikėjo laviruoti tarp proletuviško ir integruojančio požiūrio šalininkų, tuo pačiu metu pritariant tai vieniems, tai kitiems ir taip siekiant galutinio tikslo – įgyvendinti idėją. Viena vertus, tai patvirtina, kad net įgyvendinant K. Donelaičio įpaminklinimo idėją, nebuvo įmanoma nesiskaityti su integruojančio požiūrio vyravimu. Antra vertus, tai parodo, jog būta labai didelės tikimybės, kad paminklas K. Donelaičiui iškils kaip lietuvių ir ne tik juos konsoliduojantis paminklas. Lietuvių ir vokiečių susipriešinimas, kuris Prūsijos Lietuvoje po Pirmojo pasaulinio karo tik sustiprėjo, tokią tikimybę gerokai sumažino.

Išvados

Straipsnyje atlikta analizė parodė, kad Prūsijos lietuviai XIX ir XX a. sandūroje atsидūrė tarp dviejų jų tapatybę orientavusių reikšmių sistemų. Pirmoji skatino juos integruotis ne tik vokiečių *Reichsnation*, bet ir vokiečių kultūroje; antroji kvietė juos išlaikyti ir puoselėti savo etninį savitumą. Pastaroji, nors ir nekvestionavo Prūsijos lietuvių priklausomybės vokiečių *Reichsnation*, vis labiau ragino juos atsisakyti etatistinės pasaulėžiūros ir iš jos išplaukiančio savęs kaip pavaldinių traktavimo.

Šio dvilypio orientavimo pagrindu vyko palaipsnis priklausomybės Prūsijos Lietuvos regionui nacionalizavimo procesas, kuriam pasibaigus, vienu atveju ši priklausomybė tegalėjo būti įsivaizduojama vokiečių kultūros rėmuose, kitu atveju lietuviai turėjo pradėti traktuoti Prūsijos Lietuvą

¹⁶⁵ Kristijons Donelaitis. *Lietuwißka Ceitunga*, 1913 11 25, Nr. 101, p. 2.

¹⁶⁶ Duonelaiczio paminklas. *Prusų Lietuvos savaitraštis*, 1913 12 19, Nr. 3, p. 10–11.

¹⁶⁷ PaBaukimas. In KAUNAS, D. *Donelaičio žemės knygiai...*, p. 151.

¹⁶⁸ KAIMIETIS. Dėlei Paminklo Dūnelaiczui. *Apzwalga*, 1913 09 16, Nr. 73, p. 1.

¹⁶⁹ *Lietuwißka Ceitunga*, 1914 04 18, Nr. 46, p. 3. Statyti paminklą ne ant Rambyno kalno, bet Klaipėdoje ar Tilžėje ragino ir Didžiosios Lietuvos spauda. Plg. Atwiras Laißkas į Prusų Lietuvius, Dūnelaiczio Paminklą statanczius. *Apzwalga*, 1914 02 03, Nr. 10, p. 2.

¹⁷⁰ Plg. KAIMIETIS. Dėlei Paminklo...; PaBaukimas. In KAUNAS, D. *Donelaičio žemės knygiai...*, p. 151.

kaip jų ir tik jų tėviškę. Toks tapatybę apibrėžiančių reikšmių perorientavimo procesas atsiskleidė dominuojančių Prūsijos Lietuvos patriotizmą palaikiusių reikšmių ir prolietuviškų reikšmių, palaikomų vis besiplečiančio socialinio tinklo, konkurencijoje, kurios pirmosios apraiškos, kaip parodė straipsnyje analizuoti duomenys, pasireiškė jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą.

Regioninis Prūsijos Lietuvos patriotizmas XIX a. buvo visus šio regiono gyventojus integruojančią tapatybės dėmuo, kadangi Prūsijos Lietuva jiems atliko vienerių iš bendrų tapatybės referencinių rėmų funkciją. Susitapatinimas su šiuo regionu nebuvo partikuliaristinis. Suvokdami Prūsijos Lietuvą kaip savo tėviškę, jos gyventojai sykiu buvo lojalūs Hohenzollernų pavaldiniai, Prūsiją (o vėliau Vokietiją) laikė sava valstybe, o vokiečiams pripažino „kultūros nešėjų“ vaidmenį (ypač XIX a. antrojoje pusėje vis labiau gilėjant prarajai tarp „pažangaus“ ir „atsilikusio“ gyvenimo būdo). Tokios Prūsijos Lietuvos regioninio patriotizmo sudedamosios, ypač po Vokietijos suvienijimo, kai lokaliniai patriotizmai tapo priklausomybės vokiečių *Reichsnation* įtvirtinimo priemone, XIX a. pab. vis aktyviau skatino domėtis Lietuvos regiono nykstančiais savitumais bei Prūsijos lietuviais, kuriems buvo priskiriamas šių savitumų „nešėjų“ vaidmuo. Šį domėjimąsi inspiravo interesus fiksuoti, saugoti, o galiausiai muzealizuoti minėtus savitumus. Jis nebuvo orientuotas į Prūsijos lietuvių etninio atskirumo skatinimą ar palaikymą. Prūsijos lietuviai, susitapatindami su visa šia dominuojančia reikšmių sistema, turėjo integruotis ne tik Vokietijoje, bet ir vokiečių kultūroje.

Antra vertus, asimiliaciją skatinusi Vokietijos imperijos politika ir suintensyvėjusi komunikacija su Rusijos imperijoje gyvenusiais lietuviais XIX a. 8–9-uoju dešimtmečiais skatino Prūsijos Lietuvoje formuotis socialinį tinklą, kuriam priklausiusieji ieškojo būdų, kaip išlaikyti etninį lietuvių savitumą. Pagrindine priemone visi šio tinklo nariai laikė bendravimo lietuvių kalba skatinimą. Greta to, dalies socialinio tinklo pagrindu formavosi komunikacijos terpė, kurioje buvo susitapatinta su lietuviškojo didžiojo istorinio pasakojimo reikšmėmis ir šių reikšmių palaikymas priešpriešintas borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo reikšmėms, taip stengiantis parodyti lietuviams, kad jie yra savita grupė, turinti ne tik savitą kalbą, bet ir savą istoriją.

Lietuviškojo istorinio pasakojimo, turėjusio tapti alternatyva borusianistiniam, pagrindu tapo Simono Daukanto istoriniuose raštuose išdėstyta Lietuvos praeities koncepcija. Autoriai, palaikę šio istorinio pasakojimo reikšmes, lietuvius ir vokiečius traktuodavo kaip perenialistinius vienetų, taip suteikdami praeities perspektyvą bendruomeniškumą dabartyje apibrėžusioms kategorijoms ir pabrėždami lietuvių autochtoniškumą jų dabartyje apgyvendintoje teritorijoje. Į Prūsijos lietuviams pritaikytą lietuviškąją istorinį pasakojimą vienokia ar kitokia forma jie integruodavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos elementus. Pasitelkdami lietuvių prievartinės germanizacijos ir Vokiečių ordino kaip prūsų ir lietuvių naikintojo įvaizdžius, jie sunegatyvintai vaizduodavo vokiečių ir lietuvių santykių istoriją. Be to, skirstydami dabarties ir praeities lietuvius į „nesusipratusius“ ir „susipratusius“, jie aktualizavo pastaruosius kaip sektingus pavyzdžius lietuvių etniniam savitumui išlaikyti.

Visi čia išvardytieji lietuviškojo istorinio pasakojimo bruožai buvo būdingi daugumai autorių, vis dėlto tuomet, kai šie bandydavo nustatyti vienokią ar kitokią santykį su dominuojančio borusianistinio istorinio pasakojimo reikšmėmis, pasireiškėdavo gerokai didesnė vertinimų įvairovė. Borusianistinio istorinio pasakojimo reikšmių konvertavimo iš pozityvių į negatyvias strategiją, kaip ir jų adaptavimo strategiją, pasirinkdavo vos keli autoriai, tuo tarpu daugumai buvo būdinga šių reikšmių eliminavimo arba nutylėjimo strategija. Tai patvirtina, kad lietuviškasis istorinis pasakojimas buvo konstruojamas kaip alternatyva borusianistiniam, tačiau tuo pačiu tai parodo, kad su pastarojo viešu dominavimu lietuviškojo istorinio pasakojimo autoriai turėjo skaitytis.

Ši kolizija atsiskleidžia ir lietuviškojo istorinio pasakojimo viešo aktualizavimo būdų analizėje. Esminiu tarpininku, skleidusiu šio pasakojimo reikšmės Prūsijos lietuvių visuomenėje, laikytinos įvairios Prūsijos lietuvių draugijos. Žalgirio mūšio 500-osios sukakties minėjimas, „Sandoros“ muziejaus kūrimo koncepcija ir bandymai paversti Rambyno kalną lietuvių etninės savimonės palaikymo ir įvairių jos išteklių kulto vieta aiškiai rodo, kad Prūsijos lietuvių draugijos stengėsi palaikyti alternatyvą dominuojančiai atminimo kultūrai. Tačiau kiekvienu atveju, stengdamiesi įtvirtinti lietuviškojo istorinio pasakojimo reikšmės, jie turėjo spręsti santykio su dominuojančia atminimo kultūra problemą, juolab kad dalis lietuvių manė, jog lietuviškojo istorinio pasakojimo reikšmių viešas aktualizavimas neturi peržengti oficialiai palaikomos atminimo kultūros reikšmių. Būtent būtinybė skaitytis su pastarosiomis, kaip ir Prūsijos lietuvių socialinio tinklo vienybės trūkumas, lėmė, kad alternatyvi atminimo kultūra, besiremianti lietuviškajame istoriniame pasakojime įtvirtinta reikšmių sistema ir pasižyminti savomis ceremonijų, ritualų ir paminklų statybos praktikomis, prieš Pirmąjį pasaulinį karą taip ir liko formavimosi stadijoje.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai:

- BAUER, Gerhard. Deutsch-litauische Sprachbeziehungen und nationale Identität im Memelland. Erkenntnisse aus neueren ethnographischen Quellen. *Lietuvių Kultūros Institutas. Suvažiavimo darbai 1994/ Litauisches Kulturinstitut. Jahrestagung 1994*. Lampertheim, 1995, S. 55-78.
- BUMBLAUSKAS, Alfredas. Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas. In *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*. Sud. A. BUMBLAUSKAS, Š. LIEKIS, G. POTAŠENKO. Vilnius, 2009, p. 15-47.
- BUDRECKIS, Algirdas. The Lithuanian-Language Decrees and Proclamations of the Prussian Kings. In *Lithuania Minor: A Collection of Studies on Her History and Ethnography* (Studia Lituanica, III). Ed. by M. BRAKAS. New York (N. Y.), 1976, p. 151-213.
- BUDRECKIS, Algirdas. Lithuanian Soldier in the 18th Century Prussian Army. In *Lithuania Minor: A Collection of Studies on Her History and Ethnography* (Studia Lituanica, III). Ed. by M. BRAKAS. New York (N. Y.), 1976, p. 121-150.
- FORSTREUTER, Kurt. Die Entstehung von Geschichtsvereinen in Altpreußen. In *Neue Forschungen zur Brandenburg-Preussischen Geschichte*, Bd. 1 (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Bd. 14). Hrsg. von F. BENNINGHOVEN, C. LOWENTHAL-HENSEL. Köln, Wien, 1979, S. 239-258.
- GAUSE, Fritz. *Geschichte der Stadt Königsberg in Preussen*. Bd. 2: *Von der Königskrönung bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges*. 2. ergänzte Aufl. Köln, Weimar, Wien, 1996.
- JAKŠTAS, Juozas. Lietuvos aušrinė istoriografija. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. VIII. Roma, 1974, p. 221-240.
- KAUNAS, Domas. *Donelaičio žemės knygiai: bibliofilijos apybraižos*. Vilnius, 1993.
- KAUNAS, Domas. *Iš lietuvių knygos istorijos: Klaipėdos krašto lietuvių knyga iki 1919 metų*. Vilnius, 1986.
- KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547-1940*. Vilnius, 1996.
- KLEIN, Manfred. Ein interkulturelles Produkt: der „Putzmalūnas“. Etnische Identität und Sprache in Preußisch-Litauen. In *Selbstbewusstsein und Modernisierung. Soziokultureller Wandel in Preußisch-Litauen vor und nach dem Ersten Weltkrieg*. Hrsg. von R. TRABA. Osnabrück, 2000, S. 151-171.
- KLEIN, Manfred. Mažoji Lietuva. Nauji kultūrinės antropologijos tyrinėjimo uždaviniai. *Kultūros barai*, 1991, Nr. 8 (320), p. 56-59; tas pats vokiečių k.: KLEIN, Manfred. Preußisch-Litauen. Neue Aufgaben für die kulturantropologische Forschung. In *Die Grenze als Ort der Annäherung: 750 Jahre deutsch-litauische Beziehungen*. Hrsg. von A. HERMANN. Köln, 1992, S. 13-25.
- KRAPAUSKAS, Virgil. *Nationalism and Historiography: the Case of Nineteenth-Century Lithuanian Historicism*. Boulder (Colo.), 2000.
- MILIUS, Vacys. *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė)*. Vilnius, 1993.
- NIEDZIELSKA, Magdalena. Tożsamość elit politycznych w Prusach Wschodnich w pierwszej połowie XIX wieku. *Zapiski Historyczne*, 1997, t. 62, zeszyt 1, s. 53-80.
- POCYTĖ, Silva. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871-1914*. Vilnius, 2002.
- PUTINAITĖ, Nerija. *Šiaurės Atėnų tremtiniai, arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.* Vilnius, 2004.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. Praeities panauda palaikant lietuvišką tapatumo orientaciją tarpukario Klaipėdoje. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. S. POCYTĖ, V. SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 79-99.

- SAFRONOVAS, Vasilijus. Santykio su praeitimi bruožai Klaipėdos mieste XX–XXI amžių sandūroje. *Istorija*, 2009, t. LXXVI, p. 39–53.
- Selbstbewusstsein und Modernisierung. Soziokultureller Wandel in Preußisch-Litauen vor und nach dem Ersten Weltkrieg.* Hrsg. von R. TRABA. Osnabrück, 2000.
- SEMBRITZKI, Johannes; BITTENS, Arthur. *Geschichte des Kreises Heydekrug*. Memel, 1918.
- SKRUPSKELIS, Ignas. Kultūrinis Prūsų lietuvių gyvenimas 18. amžiuje. *Athenaeum*, 1932, T. 3, Nr. 1, p. 29–41.
- SMITH, Anthony David. *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London & New York, 1998.
- SMITH, Anthony David. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford & New York, 1999.
- STAŠAITIS, Stanislovas. Istorija Lietuvos mokykloje 1795–1918 metais: carizmo politika ir tautos interesai. *Pedagogika*, 2005, Nr. 80, p. 29–33.
- TAUBER, Joachim. Der unbekannte Dritte: die Kleinlitauer im Memelgebiet 1918–1939. In „Der Fremde im Dorf“. *Überlegungen zum Eigenen und zum Fremden in der Geschichte*. Hrsg. von H.-J. BÖMELBURG, B. ESCHMENT. Lüneburg, 1998, S. 85–104.
- TOEPPEN, Max. *Historisch-comparative Geographie von Preussen*. Gotha, 1858.
- ZABORSKAITĖ, Vanda. *Maironis*. 2-oji laida. Vilnius, 1987.

AN ATTEMPT TO FORM AN ALTERNATIVE: ACTUALIZATION OF THE LITHUANIAN HISTORICAL MASTER NARRATIVE IN PRUSSIAN LITHUANIA AT THE TURN OF THE 20TH C.

Vasilijus Safronovas

Klaipėda University; The Lithuanian Institute of History, Lithuania

Summary

The issue of the relationship between the historical master narrative and the culture of remembrance is analyzed in the article on the basis of the Prussian Lithuanian community. At the turn of the 20th c., Prussian Lithuanians appeared between two systems of meanings that formed their identity. The first one (supported by the majority) encouraged them to integrate into not only the German *Reichsnation*, but also into German culture, while the second (supported by the growing minority) stimulated them to retain and foster their ethnic specificity. The latter, although it did not question the belonging of Prussian Lithuanians to the German *Reichsnation*, increasingly urged them to give up their etatistic world outlook and the ensuing understanding of themselves as subordinates.

On the basis of that dual orientation, a gradual process of nationalization of the belonging to the Prussian Lithuanian region was taking place. At the end of the process, in one case, the belonging could only be imagined in the framework of German culture, and in the other case, Prussian Lithuanians were to consider Prussian Lithuania as exclusively their Fatherland. The process of re-orientation of the identity defining meanings was disclosed in the competition of the predominating meanings that supported the patriotism of Prussian Lithuania and the pro-Lithuanian meanings supported by an ever expanding social network. The first manifestations of the competition, as witnessed by the data analyzed in the article, were already observed before WWI.

As demonstrated in the first part of the article, regional patriotism of Prussian Lithuania of the 19th c. was a component of the identity that integrated all the population of the region (Germans and Lithuanians), as Prussian Lithuania was fulfilling the function of one of the referential frameworks of identity. Identification with the region was not particularistic. The regional population perceived

Prussian Lithuania as their Fatherland; however, they simultaneously were loyal subjects of the Hohenzollerns. Prussia (and later Germany) was considered by them as their own state, and Germans were attached the role of “culture carriers” (especially by the end of the 19th c., with the gap between the “progressive” and “backward” ways of life becoming increasingly wider). Such components of regional patriotism of Prussian Lithuania, especially after the unification of Germany, when local patriotisms became the means of reinforcement of the belonging to the German *Reichsnation*, increasingly encouraged an interest in the declining idiosyncrasies of the Lithuanian region and in Prussian Lithuanians who were attached the role of the “carriers” of the said idiosyncrasies. The interest was inspired by the wish to record the idiosyncrasies, to preserve and finally to musealize them. It was not oriented towards the encouragement of, or support to, the ethnic isolation of Prussian Lithuanians. Prussian Lithuanians, by identifying themselves with the predominating system of meanings, were to integrate not only into Germany, but also into German culture.

On the other hand, the assimilation encouraging policies of the German Empire and the intensifying communication with Lithuanians residing in the Russian Empire in the 70s to 80s of the 19th c. encouraged the formation of a social network in Prussian Lithuania; its participants looked for ways to retain the ethnic specificity of Lithuanians. The principal means was considered to be the encouragement of communication in Lithuanian. Moreover, on the basis of a part of the social network, a communication milieu was forming, resulting in the identification with the meanings of the Lithuanian master historical narrative, and the retention of the said meanings was opposed to the meanings of the borussianistic historical master narrative, seeking to demonstrate to Lithuanians the fact that they presented an individual group owning both their individual language and history.

The second part of the article presents a detailed analysis of the content of the Lithuanian historical narrative in Prussian Lithuania and demonstrates which elements and why were adapted from the Lithuanian historical master narrative. The basis of the Lithuanian historical narrative that was to become an alternative to the borussianistic one was the conception of the past of Lithuania as presented in historical works of Simonas Daukantas. The authors who supported the meanings of the said historical narrative would treat Lithuanians and Germans as perennial units and thus attach the perspective of the past to categories that defined the community in the present and emphasized the indigenous character of the Lithuanian population which inhabited the region. They would integrate elements of the history of Lithuanian Grand Duchy to the Lithuanian historical narrative meant for Prussian Lithuanians. By employing the images of forced Germanization of Lithuanians and the Teutonic Order as the destroyer of Prussians and Lithuanians, they presented the history of the relationships of Lithuanians and Germans in a negative way. Moreover, by dividing Lithuanians of the past and the present into the “not aware” and “aware” ones, they actualized the latter as the examples to follow in order to preserve the ethnic uniqueness of Lithuanians.

All the identified properties of the Lithuanian historical narrative were typical of a number of authors, however, when they tried to establish one or another kind of relationship with the meanings of the predominating borussianistic historical narrative, a much greater diversity of evaluations manifested itself. The conversion strategy of the meanings of the borussianistic historical narrative from positive to negative, as well as the strategy of their adaptation, was chosen by just a few authors, while the rest would prefer the strategy of elimination of the said meanings or silence. The fact proves that the Lithuanian historical narrative was construed as an alternative

to the borussianistic, and simultaneously it witnesses that the authors of the Lithuanian historical narrative had to take into consideration the public predomination of the latter.

The collision is also revealed in the analysis of the ways of public actualization of the Lithuanian historical narrative presented in the third part of the article. Significant mediators that would spread the meanings of the narrative in the community of Prussian Lithuanians included different societies of Prussian Lithuanians, commemoration of the 500th anniversary of the battle of Žalgiris (Grunwald), the conception of establishment of the Museum of the Sandora Society in Klaipėda, and attempts to turn Rambynas Hill into a cult place of support to Lithuanian ethnic self-consciousness and its different resources; all the activities clearly demonstrated that the societies of Prussian Lithuanians attempted to retain an alternative for the predominating culture of remembrance. However, in each case, when trying to reinforce the meanings of the Lithuanian historical narrative, they had to deal with the problem of the relationship with the predominating culture of remembrance, especially because part of Lithuanians thought that public actualization of the meanings of the Lithuanian historical narrative was not to exceed the meanings of the officially supported culture of remembrance. It was the necessity of taking the latter into consideration, as well as a lack of unity in the social network of Prussian Lithuanians, that predetermined the fact that the alternative culture of remembrance, based on the system of meanings laid down in the Lithuanian historical narrative and characterized by unique practices of ceremonies, rituals, and monument erection, remained in the stage of formation before WWI.

DER VERSUCH EINER ALTERNATIVEN GESTALTUNG: DIE AKTUALISIERUNG DER LITAUISCHEN HISTORISCHEN MEISTERERZÄHLUNG IM PREUSSISCH-LITAUEN AN DER WENDE VOM 19. ZUM 20. JAHRHUNDERT

Vasilijus Safronovas

Universität Klaipėda; Institut für Geschichte Litauens, Litauen

Zusammenfassung

Die Frage, in welchem Verhältnis die historische Meistererzählung und die Erinnerungskultur standen, wird im Artikel am Beispiel der Gesellschaft in Preußisch-Litauen untersucht. An der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert gerieten die Preußisch-Litauer zwischen die zwei ihre Identität bestimmende Bedeutungssysteme. Das erste (und von der Mehrheit unterstützte) förderte sie, sich nicht nur in die deutsche Reichsnation zu integrieren, sondern auch in die deutsche Kultur, das zweite (unterstützt von der immer zahlreicher werdenden Minderheit) forderte sie dazu auf, ihr ethnisches Eigentümliche zu bewahren und zu hegen. Das zweite System stellte die Zugehörigkeit der Preußisch-Litauer zu der Reichsnation zwar nicht in Frage, ermunterte sie jedoch immer mehr, die etatistische Weltanschauung und die daraus resultierende Selbstbetrachtung als Untertanen aufzugeben.

Mit dieser zwiespältigen Ausrichtung vollzog sich die allmähliche nationalisierung der Zugehörigkeit zu der Region Preußisch-Litauen. Nachdem sie abgeschlossen war, war die Zugehörigkeit zu der Region nur im Rahmen der deutschen Kultur vorstellbar, im anderen Fall hätte Preußisch-Litauen als Heimat ausschließlich der Litauer betrachtet werden müssen. Dieser Vorgang der Umorientierung der Bedeutungen, die die Identität definierten, offenbarte sich in der

Konkurrenz zwischen der vorherrschenden Bedeutungen. Auf der einen Seite die, die den Preußisch-litauische Patriotismus der Preußisch-Litauer unterstützten, auf der anderen Seite die pro-litauischen Bedeutungen, die vom stets zunehmenden sozialen Netzwerk unterstützt wurden. Wie die im Beitrag vorgestellten Analysedaten zeigen, gab es erste deutliche Anzeichen dieser Konkurrenz bereits vor dem Ersten Weltkrieg.

Im ersten Teil des Beitrags wird es gezeigt, dass der regionale Patriotismus in Preußisch-Litauen des 19. Jahrhunderts dazu beitrug, die gesamte Bevölkerung (Deutsche und Litauer) in der Region zu integrieren, da Preußisch-Litauen für sie die Funktion eines der gemeinsamen Identitäts-Referenzrahmen erfüllte. Das Sich-Identifizieren mit der Region war nicht partikularistisch. Betrachtete man Preußisch-Litauen als seine Heimat, war man loyaler Untertan der Hohenzollern. Preußen (und später auch Deutschland) war ihr Land, sie billigten den Deutschen die Rolle der „Kulturträger“ zu (besonders in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, als der Unterschied zwischen der „fortgeschrittenen“ und der „zurückgebliebenen“ Lebensart immer größer wurde). Diese Komponenten des preußisch-litauischen Regionalpatriotismus, besonders nach der Einigung Deutschlands, als der Lokalpatriotismus zum Mittel wurde, die Zugehörigkeit zur deutschen Reichsnation zu etablieren, führte Ende des 19. Jahrhunderts immer mehr dazu, sich für die schwindende litauischen Region und für die Preußisch-Litauer zu interessieren, die die Rolle der „Träger“ dieser Eigenschaften zugeteilt bekamen. Dieses Interesse wurde vom Wunsch inspiriert, an diesen Eigenschaften festzuhalten, sie zu bewahren und schließlich zu musealisieren. Die Förderung oder die Bewahrung der ethnischen Besonderheit der Preußisch-Litauer stand nicht im Vordergrund. Beim Sich-Identifizieren mit diesem vorherrschenden Bedeutungssystem mussten die Preußisch-Litauer sich nicht nur in Deutschland, sondern auch in die deutsche Kultur integrieren.

Andererseits wurde in den 70er – 80er Jahren des 19. Jahrhunderts von der assimilierungsbegünstigenden Politik Deutschlands und der intensiveren Kommunikation mit den Litauern im Russischen Imperium die Entstehung eines sozialen Netzwerkes in Preußisch-Litauen gefördert, dessen Beteiligte nach Wegen suchten, die ethnischen Besonderheiten der Litauer aufrechtzuerhalten. Alle Beteiligten dieses Netzwerkes sahen die Förderung der Kommunikation in der litauischen Sprache als die geeignetste Maßnahme dafür an. Darüber hinaus entwickelte sich aus einem Teil dieses Netzwerkes die Kommunikationsumgebung, in der man sich mit den Bedeutungen des litauischen historischen Meistererzählung identifizierte, und die Unterstützung dieser Bedeutungen wurden den Bedeutungen des borussianischen historischen Meistererzählung gegenübergestellt. Das war ein Versuch, den Litauern deutlich zu machen, dass sie eine besondere Gruppe sind, die nicht nur eine eigene Sprache, sondern auch eine eigene Geschichte hat.

Im zweiten Teil des Beitrags wird die ausführliche Inhaltanalyse der litauischen historischen Meistererzählung in Preußisch-Litauen vorgelegt und gezeigt, welche Elemente der litauischen historischen Meistererzählung und warum angepasst wurden. Als Grundlage der litauischen historischen Meistererzählung, die zur Alternative für die borussianische Meistererzählung werden sollte, wurde das Konzept der litauischen Vergangenheit genommen, die Simonas Daukantas in seinen historischen Schriften festgehalten hatte. Autoren, die die Bedeutungen dieser historischen Meistererzählung unterstützten, betrachteten die Litauer und die Deutschen als ausdauernde bzw. perenniale Einheiten, verliehen somit eine Vergangenheitsperspektive den Kategorien, die die Gemeinschaft in der Gegenwart definierten, und unterstrichen dadurch das Autochthonie der Litauer auf ihrem gegenwärtig besiedelten Gebiet. In der litauischen historischen Meistererzählung, die für die Preußisch-Litauer angepasst wurde, integrierten sie auf die eine oder andere Weise Elemente der Geschichte

des Großfürstentums Litauen. Sie bedienten sich der Bilder der Zwangsgermanisierung von Litauern durch den Deutschen Orden, der die Litauer und die Pruzen ausgerottet werden sollte, und schilderten damit die Geschichte der deutsch-litauischen Beziehungen von der negativen Seite. Darüber hinaus teilten sie die Litauer in „nationalunbewusste“ und „nationalbewusste“ ein und aktualisierten damit die letzteren als das Beispiel, das man annehmen sollte, um das ethnische Besondere der Litauer aufrechtzuerhalten.

Alle hier aufgezählten Merkmale der litauischen historischen Meistererzählung waren für die Mehrheit der Autoren typisch, allerdings, kam bei ihren Versuchen, ein Verhältnis zu den Bedeutungen der vorherrschenden borussianischen historischen Meistererzählung herzustellen, eine wesentlich größere Vielfalt der Betrachtungen zum Ausdruck. Die Strategie der Konversion der Bedeutungen der borussianischen Meistererzählung von Positiven zu Negativen wie auch die Strategie ihrer Anpassung wurde jedoch nur von wenigen Autoren gewählt, für die Mehrheit war die Strategie der Eliminierung oder Verschweigung dieser Bedeutungen typisch. Das bestätigt, dass in Preußisch-Litauen die litauische historische Erzählung als Alternative zu der borussianischen konstruiert wurde, und zeigt zugleich, dass die Autoren der litauischen Fassung die öffentliche Dominanz der Zweiten berücksichtigen mussten.

Die Kollision wird auch in der Analyse der öffentlichen Aktualisierungen der litauischen historischen Erzählung deutlich, die im dritten Teil des Beitrags vorgestellt wird. Als Hauptelement, das die Bedeutungen dieser Erzählung in der preußisch-litauischen Öffentlichkeit verbreitete, gelten diverse preußisch-litauisch-litauische Vereine in Preußen. Das Begehen des 500. Jubiläums der Schlacht bei Tannenberg, das Konzept zur Gründung des Museums durch den Sandora-Verein in Memel und Versuche, den Hügel Rambynas zum Ort der Bewahrung des ethnischen Selbstbewusstseins der Litauer und zur Kultstätte ihrer Ressourcen zu machen, zeigen eindeutig, dass preußisch-litauische Vereine sich um eine Alternative zu der vorherrschenden Erinnerungskultur bemühten. Allerdings standen sie jedes Mal beim Versuch, die Bedeutungen der litauischen historischen Erzählung zu etablieren, vor dem Problem des Verhältnisses zur vorherrschenden Erinnerungskultur, besonders, weil ein Teil der Litauer der Meinung war, dass die öffentliche Aktualisierung der litauischen historischen Erzählung nicht die Grenzen zu offiziell unterstützten Bedeutungen der Erinnerungskultur überschreiten sollte. Gerade diese Notwendigkeit berücksichtigen zu müssen, sowie die fehlende Einigkeit im sozialen Netzwerk der Preußisch-Litauer bestimmten, dass die alternative Erinnerungskultur – aufgebaut auf das in der litauischen historischen Erzählung etablierte Bedeutungssystem, mit eigene Praxen bei Zeremonien, Riten und bei der Errichtung von Denkmälern – vor dem ersten Weltkrieg im Gestaltungsstadium blieb.